

Kremnický letopis 1/2014

Úvodné slovo

Milí čitatelia! Dostáva sa Vám do rúk už 25. číslo časopisu Kremnický letopis (č. 1/2014). Výnimočné je tým, že doň prispeli výlučne členovia občianskeho združenia SOS Kremnica - vydavateľ a časopisu. Sú to Barbora Glocková, Luboš Kürthy, Otto Štroffek a Daniel Haas Kianička. Pri úsilí oslovovať historikov aj z širšieho okolia (Slovenska), ba dokonca zo zahraničia je to rarita. Stalo sa tak počas vydávania časopisu vlastne po prvýkrát. Veríme, že Vás nové podnetné výskumy domácich historikov potešia. Prijemné čítanie!

Mgr. Daniel Haas Kianička, PhD.
predseda o. z. SOS Kremnica

Obsah

- s. 4 - 7, *Luboš Kürthy*, Karner a Severná veža Mestského hradu v Kremnici
- s. 7 - 11, *Daniel Haas Kianička*, Voľný čas v stredovekej Kremnici
- s. 12 - 18, *Otto Štroffek*, Kremnica a zbojníctvo
- s. 18 - 26, *Barbora Glocková*, Kremnica - staviteľka kúpeľov v Turčianskych Tepliciach, 1. časť: Kollárov liečebný dom a Modrý kúpeľ (1884 - 1886)

SOS
KREMNICA
OBČIANSKE ZDRUŽENIE

Karner a Severná veža Mestského hradu v Kremnici

Luboš Kürthy

Mestský hrad predstavuje veľmi zaujímavý osobitný typ opevnenej stavby, ktorá na rozdiel od väčšiny hradov na území Slovenska nebola budovaná panovníkom, alebo miestnym feudálom. Jeho výstavbu zabezpečovali pravdepodobne výhradne mešťania pre potreby správy a obrany svojho mesta, pričom boli jeho vlastníkmí podobne ako v talianskych mestských štátoch. Hrad nebol v tomto prípade vnímaný ako cudzorodý nepriateľský prvok pre mestský organizmus, čo súvisí tiež s postupným rozširovaním možností miestnej samosprávy a oslabovaním jej závislosti na kráľom dosadenom úradníkovi. Ešte v priebehu 14. storočia mohlo byť na hrade hypoteticky umiestnené sídlo komorského grófa ako zástupcu kráľa. Komorským grófom sa už vtedy mohol stať kremnický mešťan ako napr. v roku 1379 ťažiar Konrád Tolvay.

Opevnenie kremnického Mestského hradu je najstaršie zachované spomedzi opevnení známych stredoslovenských mestských hradov (približne až v polovici 15. storočia vzniklo opevnenie Mestského hradu v Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici, existencia estského hradu sa predpokladá aj v Krupine). V našich podmienkach spája všetky mestské hrady základná charakteristika. Ide o samostatne stojaci ústredný objekt kostola (väčšinou nablízku s karnerom) obkoleseného obvodovou hradbou, ktorej súčasťou sú všetky dôležité prvky mestského hradu (bašty, vstupné brány, v mladších obdobiach vstupné brány s barbakanom, fara či radnica). Zatiaľ čo v prípade opevnenia mestských hradov v Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici išlo len o jednu hradobnú líniu, v Kremnici sa už v priebehu 14. storočia vytvoril zložitejší systém s dvomi súbežnými líniami hradiab (**foto č. 1-2**).

Najstaršie obdobie vývoja Mestského hradu je späté s výstavbou pôvodného kostola s neďalekým Karnerom, ktorý bol už od začiatku súčasťou terajšieho vnútorného hradobného okruhu. Prvotným impulzom k takej rozsiahlej stavebnej činnosti, akou je premyslené budovanie Mestského hradu, mohlo byť len založenie mesta v pravom slova zmysle uhorským panovníkom Karolom Róbertom z Anjouv roku 1328 (výsadná listina s privilégiom voľby vlastnej samosprávy a súdnej autonómie). Po tomto dátume vznikol už v priebehu, ale najneskôr koncom 14. storočia pozoruhodný hradný komplex s vonkajším a vnútorným hradobným okruhom. Neoddeliteľnou súčasťou hradobného systému boli obranné a zároveň čiastočne obytné objekty hranolových veží (Severná a Južná schodisková vstupná veža, na západnej strane tzv. Hodinová veža), ako aj výsostne obranná smerom do parkanu otvorená polkruhová veža (tzv. Banícka bašta) na východnej strane. Len čiastočne obrannú funkciu mala Radnica (situovaná v bezprostrednej

blízkosti južnej schodiskovej veže). Radnica vybudovaná ako reprezentatívny objekt vežového paláca bola vysunutá pomerne odvážne do priestoru pred južným vonkajším hradobným okruhom, vďaka čomu mohla v prípade potreby plnohodnotne zastúpiť obrannú funkciu bašty. Úplný obraz o pôvodnej podobe kostola sv. Kataríny z obdobia pred rokom 1400 nemáme. Najneskôr v 2. polovici 14. storočia vznikli obvodové steny terajšieho presbytéria so zachovanými detailmi (valcová prípora s konzolou a pätkou, zamurovaný portál vstupu do sakristie).

Karner

Za najstaršiu zachovanú stavbu v areáli Mestského hradu býva zvyčajne považovaný objekt Karnera, vybudovaný na kruhovom pôdoryse. Jeho spodná časť slúžila ako kostnica (priestor na ukladanie kostí zo starších hrobov okolo kostola) a vrchná časť plnila funkciu kaplnky. Pôvodne bola kaplnka zasvätená sv. Michalovi, neskôr v roku 1430 Ondrejovi.

Zaklenutie priestoru kostnice šesťdielnou klenbou s hranolovými rebrami (zbiehajú sa do šesťuholníkového svorníka – **foto č. 3**) len vzdialene pripomína zložitejšie riešenie zaklenutia karnera na Starom zámku v Banskej Štiavnici. Na základe spomenutej analógie býva kremnický karner zvyčajne datovaný do obdobia prvej polovice 13. storočia. Jednoduchý tvar hranolového rebra však môže súvisieť len s utilitárnou funkciou výnimočne menej dôležitého priestoru kostnice. Nekritické datovanie tiež ignoruje zachované tvaroslovné prvky nadzemnej časti objektu. Predovšetkým ide o gotický vstupný portál do kaplnky (**foto č. 4-5**), ktorý je stavebne organicky prepojený s jednoducho profilovaným soklom kostnice (**foto č. 6**). Spolu s kružbami okenných otvorov a profiláciou zaklenutia kaplnky ho možno spolahľivo zaradiť najskôr až do obdobia pred polovicou 14. storočia, teda do obdobia intenzívnej stavebnej činnosti pri budovaní Mestského hradu. Obvodové steny karnera sa navyše zdajú byť primárne previazané s murivami Severnej veže a vnútornej hradobnej línie (**foto č. 7**). V interiéri kaplnky sa zachovalo miesto pre dnes už neexistujúci murovaný oltárny stôl s dvojicou postranných pravouhlých pastofórií na obvodovej stene.

Severná veža

Severná, pôvodne dvojposchodová veža plnila funkciu vstupnej brány do areálu Mestského hradu (historické vyobrazenia **foto č. 8-11**). Ide o hranolovú vežu s prejazdom a padacím mostom. Na vstupnej fasáde veže plytko ustupuje pravouhlá vpadlina, pričom v jej hor-

Foto č. 1, 2, 3 a 4

Foto č. 5, 6, 7, 8

Foto č. 9, 10, 11 a 12

Foto č. 13, 14, 15 a 16

Foto č. 17

ných rohoch sa nachádzajú otvory s vloženými kladkami, na ktorých bol zavesený padací most. Po stranách vstupného prejazdu veže boli situované dverné otvory s kamennými portálkami (foto č. 12), ktoré v prípade potreby umožňovali obrancom urobiť výpad na ochodzu v parkanovom priestore medzi dvoma líniami hradieb. S hradobnou ochodzou vo výške koruny muriva mohli byť prepojené aj druhé poschodie Severnej veže s hrotitým portálom na južnej fasáde (foto č. 13). Použité gotické tvaroslovie veže, predovšetkým vstupný polkruhový portál a okienko so stredovým deliacim prútom, pripomína profilácie použité na vysoko kvalitnej dielenskej produkcii Zvolenského hradu pred rokom 1380 (parlérovský vplyv sprostredkovaný dvorským prostredím v Budíne – foto č. 14). Pôvodne bol prejazd aj jednotlivé podlažia prestropené drevenými trámovými stropmi, ktoré po požiari v roku 1560 vystriedalo nové zaklenutie. Na čiastočne obytnú funkciu veže upozorňuje renesančná čierna kuchyňa vo vstupnom priestore poschodia (prístupné dreveným krytým schodiskom z nádvorja), ktorá vznikla zamurovaním pôvodného gotického portálu (foto č. 15). Terajší vstup aj s okienkom (vložené v zámurovke spomenutého portálu) zdobí na J fasáde rekonštruovaná maľovaná a rytá renesančná výzdoba (foto č. 16-17). Zároveň vznikla nadstavba vrchného podlažia veže s obrannou novinkou v podobe smolného nosu (otvor slúžiaci na liatie horúcej tekuti-

Foto č. 18

ny – foto č. 18). Na Mayerlovej františkánskej vedute z roku 1742 (foto č. 8) je zobrazený nový drevený prestrešený prístupový most s otvorenými bočnými stenami. Neskôr sa podobný motív už s variantom hrazdenej konštrukcie bočných stien objavuje na vedute z obdobia pred rokom 1764. Krytý kamenný most s jedným oblúkom je zobrazený na vedute z roku 1817. Pred polovicou 19. storočia je kamenný most už zobrazený bez prestrešenia, len s nízkym bočným zábradlím. Terajší kamenný most z čias regotizácie mestského hradu F. Stornom (80-te roky 19. storočia) získal lomený oblúk.

Nižšie pod Severnou vežou bola pôvodne pred parkanovým múrom vysunutá menšia, minimálne dvojpodlažná valcová stavba/bašta (s dvojicou otvorov/strielní? nad sebou - foto č. 8), ktorú možno pozorovať ešte na dvoch historických vyobrazeniach z roku 1742 (Mayerlova františkánska kronika) a z 1. polovice 19. storočia. Spomenutý objekt nemusel plniť obrannú funkciu, mohlo ísť aj o murovanú konštrukciu prevetu (záchodovej veže), aké sa v stredoveku a renesancii bežne vyskytovali na vonkajšej strane hradieb.

Voľný čas v stredovekej Kremnici

Daniel Haas Kianička

Na rozdiel od súčasných predstáv mali voľný čas aj ľudia v stredoveku. V tom čase síce nešlo o voľný čas v dnešnom slova zmysle (jeho cieľavedomé vyplňanie rôznymi osobitnými voľnočasovými aktivitami), napriek tomu mali ľudia dostatok času mimo práce a spánku, ktorý mohli využiť v zásade podľa svojich predstáv. Počas roku sa nepracovalo v nedele a cirkevné sviatky. Tých však bolo toľko, že sa v priemere pracovalo v týždni približne toľko ako dnes. Pozrime sa spolu, ako vyplňali voľný čas Kremničania v stredoveku, teda počas 14., 15. a na začiatku 16. storočia.

Ľudia v stredoveku počas voľna, ak sa nevenovali

náboženským aktivitám, predovšetkým oddychovali, hodovali a tancovali pri hudbe a hrali hry. A to nielen doma, ale aj na verejnosti, teda vo výčapoch a hostincoch. Priamo v meste sa nachádzali výčapy vína na námestí a patrili bohatým ringbürgerom. Existenciu hostincov v okolí Kremnice dokladajú v 14. storočí viaceré príklady. V roku 1371 vydala mestská rada svedectvo o majetku kremnického prisažného Jána Stibora a jeho manželky Alžbety v Dolnom Turčeku. Išlo o dva banské mlyny, z ktorých jeden so šiestimi kolesami stál poniže krčmy naproti domu Jána Alba. Podľa škultétskych listín pre Kunešov (1342) a Kremnické Bane (1361) mali

dediční richtáři právo viesť v týchto dedinách slobodnú krčmu (taberna).

O trávení voľného času pri hudbe spojenej s tancom nás nepriamo informujú priezviska niektorých obyvateľov mesta, konkrétne troch prísazných. Tí sa, samozrejme, nevenovali profesijne činnostiam, o ktorých hovoria ich nemecké mená (podľa osobných daností tak mohli byť nazvaní ich predkovia), no predsa len aspoň vo všeobecnosti poukazujú na možnosti trávenia voľného času. V rokoch 1361, 1366 a 1371 bol členom mestskej rady Henrich Gigen-gap, teda husliar, v roku 1385 Ján Tudelhay, čiže gajdoš, a v rokoch 1393 a 1394 Ján Tenczell, teda tanečník.

Hranie hier máme doložené v niekoľkých písomných prameňoch. V kremnickom kódexe Cx XXVI (1440) neznámy pisár vytvoril na žiadosť trenčianskeho farára Jána výklad k niektorým otázkam cirkevného práva, okrem iného k problematike zákazu prístupu k svätému prijímaniu úžerníkom, falšovateľom listín, zlodejom, kacírom, hercom a hráčom hazardných hier. Vyhraňovanie sa cirkvi proti týmto aktivitám znamená, že ich ľudia reálne vykonávali, teda hrali hry a zúčastňovali sa na divadelných (v tom čase ešte väčšinou náboženských) predstaveniach. Zaujímavým v tejto spojitosti je údaj, že v roku 1450 vyplátili z mestskej kasy 1 zlatý pišťalkárovi s cvičeným medveďom. Išlo o potulného komedianta, ktorý v Kremnici vystupoval zrejme na niektorom z trhov. V štatútoch cechu obuvníckych tovarišov z roku 1465 sa im zakazovalo hranie kociek a kariet, ako aj nadmerné popíjanie, čo znamená, že ľudia v tom čase hrali pravidelne hry, ako aj popíjali. O tom, že v meste sa pestovala hudba, hovoria zápisy v mestských účtovných dokumentoch. Spomínajú sa v nich organisti (tí sa však venovali predovšetkým cirkevnej hudbe), trubači (napr. 1441, 1464), ktorí boli strážnikmi na hradnej veži a cirkevnými hudobníkmi, venovali sa však aj svetskej hudobnej produkcii, a napokon aj speváci (v roku 1518 dostali študenti za spievanie 35 denárov).

Dochované pramene nám neumožňujú urobiť si presnú predstavu, aké jedlá ľudia konzumovali v stredovekej Kremnici. Čo-to sa vie aspoň o niektorých surovinách. V roku 1342 je doložený v kremnickej mestskej rade pekáč Ján Pistricis (pekári pekli najmä chlieb a biele pečivo). Testamenty obyvateľov Veroviec (Verőce) pri Vacove (Vác) z roku 1383 dokladajú, že sa odtiaľ do Kremnice vozilo víno, ale aj chleboviny. To znamená, že okrem strukovín sa ako základ jedlo aj pečivo. Podľa

finančných možností a v súlade s ustanoveniami cirkvi o pôstoch sa konzumovalo takisto mäso. V 14. storočí je v meste doložených viacero mäsiarstiev, ktoré prevádzkovali najmä ťažiari. V roku 1379 sú tu dokonca doložení mäsiari aj menovite. V uvedenom roku mäsiari Jano Schrecker a Ján Agrun predali svoj dom na námestí prísaznému Konrádovi Derrerovi. To dokladuje, že vykonávanie mäsiarskej živnosti bolo výnosné a venovali sa mu bohatí mešťania. V roku 1394 sa na majeri Petra Urburaria (v preklade ťažiara) menujú dva mäsiarske výseky. Podľa listiny z toho istého roku vlastnila v Kremnici vplyvná rodina Craczerovcov až deväť a pol mäsiarstva, ktoré predali novobanskému mešťanovi Pröttilovi. Ten však čoskoro zomrel a zanechal ich hronskobeňadickému konventu. Potraviny na hostiny dodávali miestni remeselníci, v daňovom súpise z rokov 1442/1443 sú doložení mäsiari, pekári, mlynári a pivovarníci.

V stredoveku sa hojne konzumovalo, ako bolo naznačené, víno a pivo. Najstaršia zmienka o víne v Kremnici pochádza už z roku 1331. Podľa listiny z uvedeného roku dlhoval Jeclin z Olfu Talianovi Štefanovi Marsiliimu okrem iného aj štyri sudy vína. Odkiaľ pochádzalo, nie je známe. Lokalizovať miesta, odkiaľ sa do Kremnice dovážalo víno, je možné až na základe písomností z konca 14. storočia. V roku 1383 kráľovná Mária potvrdila testamenty Verovčanov pani Marel, vdovy po Mikulášovi Cozprethovi, a richtára Jakusa, ktorí odkázali vinice Mikulášovi Strefvelovi. O sedem rokov neskôr vacovský biskup Peter listinne upravil povinnosti poddaných Novohradu, Velikej, Veroviec a Santova týkajúce sa aj odvádzania daní z vína. Uvedené písomnosti sú uložené v kremnickom archíve. A to iste preto, že sa víno do Kremnice dovážalo práve z vacovsko-novohradsko-hontianskej oblasti. Víno sa tam kupovalo, ale nie je vylúčené, že tam Kremničania aj nejaké vinice vlastnili. Právo čapovať víno mali v Kremnici v stredoveku výlučne mešťania bývajúci na námestí. V meste sa okrem toho varilo aj pivo. Podľa staršej výsady, potvrdenej v roku 1396 kráľom Žigmundom Luxemburským, bolo toto právo zúžené len na richtára a členov mestskej rady. Takzvané biele, teda svetlé pivo bolo označené po latinsky ako prosoniana, čo znamená, že sa varilo z prosa. Pivovary existovali aj v zázemí mesta. Kremnica v roku 1407 získala v súdnom spore so zemanmi z Hája obec Hornú Štubňu, pričom sa vie, že už v roku 1390 tu existoval pivovar. Aký bol jeho vzťah k mestu, nie je známe.

Hodovanie spojené s popíjaním vína malo často aj

Obrazy z gotických oltárov z Lúčok (1470 - 1480): sv. Bartolomej (s nožom) a sv. Ján Evanjelista (s kalichom) a výjav Zázrak zlata ukrytého v obchode (vyobrazení je na ňom voz prevážajúci sud s vínom), Magyar Nemzeti Galéria

reprezentačný charakter. Napríklad v roku 1423 mesto vyúčtovalo na tento účel v dvoch termínoch značné sumy, a to 677 zlatých a 41 denárov a 662 zlatých a 45 denárov. V prvom prípade išlo o cesty richtára a prísazných do Košíc (dvakrát), Zvolena (trikrát) a Budína, ako aj kúpu vína na reprezentačné účely (Jakub Drüsel venoval vo Zvolene kráľovi 1 sud vína). V druhom prípade sa peniaze vynaložili na vyslanie delegácie za kráľom Žigmundom do Zvolena, na pohostenie kráľa, ktorý sa zdržiaval v Turčianskych Tepliciach, na víno pre kancelára a biskupa z Nisy a jeho vojvodu Alba atď.

O organizovaní slávnostných hostín nás informujú aj cechové štatúty. Podľa regulí obuvníckeho cechu z roku 1508 museli tovariši, ktorí sa chceli stať majstrami, zaplatiť poplatok 6 zlatých a venovať cechu 6 pínt (1 pinta = asi 1,7 l) vína a 6 funtov (1 funt = asi 0,6 kg) vosku. Okrem toho mali zorganizovať pre majstrov a ich manželky obed a pohostiť ich vínom. Takisto krajčírsky tovariš (ktorý si zobral vdovu po majstrovi) mal cechu odovzdať 1 zlatý a 12 pínt vína a majstrov pohostiť obedom.

O popíjaní vína svedčia aj dva marginálne zápisy z kódexov kremnickej farskej knižnice. V prvom prípade ide o veršik „Ten spev Boha dôstojný nikdy nepáči

určité obdobia (napr. na fašiangy) tolerovala cirkev aj svetská vrchnosť. Tradíciu hodovania krásne obrazovo ilustruje jedna z kachlíc (datovaná do druhej polovice

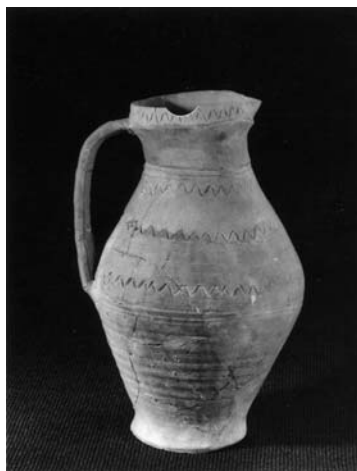

Kachlica s hodovníčkou objavená na Mestskom hrade, prelom 15. a 16. storočia, NBS - MMM Kremnica

15. storočia) objavená pri archeologickom výskume na Mestskom hrade. Ide o výjav hodovníčky (so sieťkou vo vlasoch), ktorá drží v ľavej ruke kus pečeného mäsa (stehno) a v pravej pivný korbel. Staviteľ pece, z ktorej pochádza táto kachlica, sa zrejme inšpiroval ironizujúcim motívom zlej ženy, keďže pri výskume bolo nájdené aj torzo kachlice s výjavom ženy bijúcej muža. Hodovníčka predstavuje symbol oslavy pôžitkárstva. Víno a pivo sa teda konzumovalo v meste vo veľkých množstvách. V roku 1423 bolo do mesta privezených 406 sudov vína, nevieme však, aký mali objem. Podľa daní odvedených mestu za predaj vína sa v roku 1524 skonzumovalo v Kremnici 4 180 hektolitrov tohto nápoja. Keďže mesto a dediny mali v tom čase asi 3 100 obyvateľov

(1519), vychádza na hlavu priemer 135 litrov vína. To sa, samozrejme, predávalo aj konzumentom, ktorí do Kremnice prichádzali zvonka. Zatiaľ čo víno sa do Kremnice dovážalo, pivo sa varilo, ako už bolo uvedené, priamo v meste. V roku 1524 je v meste doložený samostatný mestský pivovar.

V dedičskej dohode medzi kremnickým oltárnikom

Hrnčiarina z konca 14. a prvej pol. 15. storočia objavená na Mestskom hrade - sivý lievikovitý pohár kremnického typu, biely džbán s vklokovaným ornamentom a glazovaná trojnožka, NBS - MMM Kremnica

sa Bakchovi. Z révy ozajstnej, čo dá čaše života, hej!“ (prelom 14. a 15. storočia), v druhom o sentenciu „Ak chceš zdravý byť, medzi dvoma jedlami máš piť“ (prvá polovica 15. storočia). Poukazujú na existenciu akejsi odvrátenej kultúry spojenej s pôžitkárstvom, ktorú v

Andrejom a jeho tútorom, kováčskym majstrom Jurajom (1490) a v testamente Augustína Langsfeldera z roku 1485 sa zo stolového riadu spomínajú dve strieborné lyžice, strieborný pohár a niekoľko cínových kanvíc. Pri archeologickom výskume na Mestskom hrade v

Kremnici v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 20. storočia bolo objavených množstvo hrnčiarskych produktov z konca 14. a prvej polovice 15. storočia. Medzi nimi prevládali dva typy hrnčiariny – biely a sivý riad, pričom bieleho boli viac ako dve tretiny. Z neho boli nájdené nádoby na varenie, ako aj stolový riad – predovšetkým kvalitné džbány zdobené včelkovaným ornamentom. Zo sivej hlíny boli vyrábané predovšetkým

nice z blízkeho okolia dovážal kuchynský riad s hnedosivým črepom a na povrchu vystupujúcimi zrnkami pyritu. Kremnické výrobky, predovšetkým biely stolový riad, sa z Kremnice exportovali do blízkeho okolia (napr. na hrad Šášov). Sporadicky sa s nimi stretávame aj v Banskej Bystrici či Banskej Štiavnici. Svedčí to o tom, že v 14. a 15. storočí museli existovať v Kremnici viaceré zabehané kvalitné hrnčiarske dielne.

Pramene z uhorského stredoveku sú vo všeobecnosti pomerne skúpe na údaje týkajúce sa využívania voľného času. Ak sú aj k dispozícii, viažu sa skôr k spoločenskej elite – panovníkovi a šľachte, ako to konštatovala historička Daniela Dvořáková vo svojom diele *Rytier a jeho kráľ* z roku 2003. Preto všetky údaje týkajúce sa voľného času v akejkoľvek lokalite sú veľmi vzácne. Čo sa týka šľachty, tak ňou organizované hostiny pozostávali často aj z desiatich chodov jedál. Šľachtici mali tak dvakrát vyšší kalorický príjem ako roľníci. Čo sa týka stolovania uhorskej šľachty, pramene dokladajú používanie lyžíc, nožov, čaší, misiek na umývanie rúk, uterákov, obrusov atď. Pilo sa hlavne víno, ale aj pivo, pálenka, medovina a samozrejme voda. Jedli sa ryby, raky, divina, hovädzie, teľacie a bravčové mäso, jahňacina, hydina, vtáctvo, ovocie, zelenina, cukrovinky.

Z mestského prostredia sú údaje o voľnom čase vskutku výnimočné, ako sme to videli aj na príklade Kremnice. Z iných miest si spomeňme krátko napríklad Levoču. V kronike levočského richtára Konráda Sperfogla z rokov 1515 – 1537 sa uvádza, že v roku 1522, keď tamojší farár (kazateľ) Ján Henckel prijal farársky post v Košiciach, na druhý deň po privítaní v novom pôsobisku (11. septembra) ho pozvali predstavitelia mesta na radnicu a potom boli všetci vo

Gotické sochy sv. Alžbety (s kanvicou a miskou s ovocím) a sv. Barbory, 15. stor., NBS - MMM Kremnica

lievikovité poháre (objavených ich bolo až okolo 300 kusov). Vzhľadom na osobitý výzor je ich možné označiť ako kremnický typ. Vyrábali sa na hromadnú spotrebu, najmä vo výčapoch mázhausov domov na námestí. 5 % z nádob už malo vnútri glazúru, ktorá sa začala používať od druhej polovice 15. storočia (išlo o typicky meštiansku hrnčiarinu, vo väčšom sa našla pri skúmaní barbakanu Hornej mestskej brány /súčasť mincovne/). Okrem opísaného domáceho sortimentu sa do Krem-

farskej kúrii na obede, ktorý „vynikajúcim spôsobom pripravil (pán) kazateľ“. V piatok 12. septembra pozval farár Henckel osobitne na obed delegáciu mesta Levoče, jeho bývalých chlebdarcov a „skvele (ich) pohostil výborným hrachom“. Čo je veľmi zaujímavé, v Sperfoglovej kronike sa opisujú aj ceny niektorých potravín a tovarov, čo umožňuje lepšie si predstaviť dobové cenové relácie, ako aj spoznať niektoré komodity. V roku 1525 boli v Levoči vyhlásené nasledujúce ceny:

gbel (na Spiši cca 42 l) pšenice stál 40 denárov, ozimnej pšenice 25 denárov, ovsu 10 denárov, jačmeňa 20 denárov, hrachu 40 denárov a ľanu 20 denárov, libra (0,327 kg) čistého vosku stála 20, nečistého 12 denárov. Za pár čižiem sa platilo 27, za pár topánok 8 denárov a za pár sliepok 5 denárov. Lót (15,3 alebo 15,6 g) čierneho korenia sa kupoval za 3 a ½ denára, laket' (viedenský laket' na meranie plátna = 0,621 m) flanelu za 12 denárov, laket' spišského plátna za 4 denáre, lót šafránu za 20 denárov, laket' spišskej látky na odev za 7 denárov. 1 zlatý sa rovnal 100 denárom, veľký dom v tom čase mohol stáť aj 200 – 300 zlatých.

Voľný čas bolo možné tráviť buď v súkromí alebo na verejnosti. V domácnosti sa oslavovali narodeniny, meniny, získanie spoločenských a univerzitných titulov či pracovných pozícií. Na verejnosti to boli rôzne mestské slávnosti, voľby richtárov, procesie, cechové slávnosti atď.

Niečim výnimočným bývali v živote mesta návštevy významných osobností – panovníkov, kráľovských hodnostárov, šľachticov, finančníkov či vyslancov iných miest. V 14. storočí nemáme v Kremnici doteraz písomne doloženú žiadnu takúto udalosť. Napriek tomu ich môžeme v meste oprávnené predpokladať. Kráľ Karol I. Róbert si Kremnicu vybral za sídlo mincovne a kráľovskej komory, preto sa javí ako nemysliteľné, že by mesto nenavštívil. Takisto jeho syn kráľ Ľudovít I. Veľký, ktorý sa často zdržiaval na svojom hrade vo Zvolene, iste zavítal aj do Kremnice. Prvým doloženým panovníkom, ktorý navštívil mesto, je Žigmund Luxemburský. Prvýkrát tak učinil v roku 1404, keď v Kremnici vydal listinu v spore medzi mestom a mútnanskými zemanmi o majetky v južnom Turci. Druhý raz prišiel do Kremnice v roku 1419, pričom tu vydal nariadenie, aby mesto zaplatilo kráľovskú daň vo výške 300 zlatých do rúk zvolenského župana Michka (Mička). Najlepšie dokumentovaná je Žigmundova návšteva v roku 1423, keď zavítal aj do kúpeľov Turčianske Teplice, kde ho mesto vo veľkom hostilo vínom. Posledná návšteva sa uskutočnila v roku 1424. O niečo neskôr do mesta zavítal aj kráľ Matej I. Korvín. Potom čo uzavrel mierovú zmluvu s cisárom Fridrichom, uskutočnil akúsi okružnú jazdu po krajine. V roku 1478 prišiel aj do Kremnice, kde si prehliadol banské prevádzky a „s úžasom“ aj lúčobňu zlata a striebra. Mešťania prejavovali kráľovi úctu a prevolávali na jeho počesť. Druhýkrát Matej navštívil Kremnicu v roku 1479, keď tam 2. februára oslobodil Kremničanov od banskej dane na 6 rokov a potvrdil Jánovi Langsfelderovi práva na lúčobňu drahých kovov.

Citované pramene potvrdzujú, že aj človek stredoveku mal vsukutku svoj voľný čas. Z Kremnice máme momentálne k dispozícii iba vyššie uvedené údaje. Dúfajme, že sa v budúcnosti podarí objaviť ďalšie, ktoré dokreslia našu predstavu o trávení času mimo práce stredovekým človekom (nielen) v Kremnici.

Použitá literatúra:

- DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ : Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský : Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice : Vydavateľstvo RAK, 2003.
- HOŠŠO, Jozef. Osídlenie Kremnice a okolia vo svetle archeologických nálezov. In NOVÁK, Ján (ed.). *Kremnica : zborník prednášok z medzinárodného sympózia*. Martin : Gradus, 1992, s. 17 – 41.
- HOŠŠO, Jozef. Kremnica a jej regionálne a nadregionálne postavenie vo svetle archeologického výskumu. In KONUŠOVÁ, Bohuslava (ed.). *Kremnické múzeum : Zborník k 110. výročiu vzniku múzea v Kremnici*. Kremnica : NBS – Múzeum mincí a medailí Kremnica, 2000, s. 13 – 21.
- LAMOŠ, Teodor. *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328 – 1430*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969.
- MATUNÁK, Michal. *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica : Mesto Kremnica, 1928.
- MATUNÁK, Michal. *Cirkevné dejiny mesta Kremnice*. Kremnica, 1932 (strojopis uložený v knižnici Štátneho archívu v Banskej Bystrici – v pobočke v Kremnici).
- MINÁRIK, Jozef (ed.). *Starodávne piesne rádu pijanského : Antológia anonymnej latinskej pijanskej lyriky (druhá polovica 14. storočia – druhá polovica 19. storočia)*. Bratislava : Tatran, 1990.
- NEMESKÜRTHYOVÁ, Ľudmila. Kremnické cechy v 15. a 16. storočí. In NOVÁK, Ján (ed.). *Kremnica : zborník prednášok z medzinárodného sympózia*. Martin : Gradus, 1992, s. 75 – 85.
- ORIŠKO, Štefan. *Kremnica : Pamiatková rezervácia*. Bratislava : Tatran, 1984.
- RAGAČ, Radoslav. Kremnické korene banskoštiavnického notára Baltazára Stecka. In *Kremnický letopis*, roč. 5, č. 2, 2006, s. 6 – 8.
- RATKOŠ, Peter. *Povstanie baníkov na Slovensku 1525 – 1526*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1963.
- SOPKO, Július. Kódexy stredoslovenských banských miest. In *Historické štúdie XIX*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974, s. 149 – 179.
- SOPKO, Július. *Kroniky stredovekého Slovenska : Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Budmerice : Vydavateľstvo RAK v spolupráci s nadáciou Osudy predkov, 1995.
- ŠTEFÁNIK, Martin. Kremnica. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol.: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama, 2010, s. 217 – 241.
- ZAVARSKÝ, Ernest. Príspevok k dejinám hudby v Kremnici od najstarších čias do roku 1650 – časť I. In *Hudobný archív 2*. Martin : Matica slovenská, 1977, s. 9 – 121.

Kremnica a zbojníctvo

Otto Štroffek

Zbojníctvo bolo fenoménom, ktorý mal v Karpatoch svoju nezameniteľnú, osobitnú podobu. Vo vzťahu k vtedajšiemu územi Slovenska možno hovoriť o priestore severovýchodných Karpát, kde sme ho zdieľali v užšej či voľnejšej podobe s Poliakmi, Rusínmi a obyvateľstvom Moravy. V tomto geografickom vymedzení bolo aj historicko-spoločensky niečím iným, ako napríklad anglosaská tradícia zosobnená v Robinovi Hoodovi, alebo talianska, resp. piemontská postava Rinalda Rinaldiniho. Karpatskí zbojníci nie sú ani ambiciózni oponenti nespravodlivej moci, ani účastníci národnoslobodzovacieho boja.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska (1995) popisuje zbojníctvo ako „jednu z foriem vzbury“ poprípade „v užšom zmysle zboj, krádež, lúpež“. Prvú zmienku u nás kladie do druhej polovice 11. storočia (legenda o sv. Svoradovi a Benediktovi zo Skalky pri Trenčíne). Rozmach nastáva od 15. storočia, kedy zbojníctvom zvlášť trpel Šariš, kde napr. v Bardejove dali v r. 1454 naraz popraviť 46 zbojníkov. K Bardejovu sa viaže aj známy výhražný list zbojníkov Fedora Hlavatého z r. 1492, výtvarne originálne dotvorený. Ďalší vzostup spojuje so stavovskými povstaniami, ktoré vyhánali zbedačované obyvateľstvo do hôr, kde vo zvýšenom počte prechádzalo na zbojnícky spôsob obživy. Vyslovene masovým sa stávalo po potlačení povstania Františka II. Rákocziho, keď sa výdatne rozrastalo z radov dezertovaných kurucov. Pre naše poznanie je dôležité konštatovanie, že „každá ozbrojená akcia nemala charakter protifeudálnej vzbury“, a tiež, že „ľudové vrstvy... zbojníkov idealizovali“. Historický slovník slovenského jazyka VII. (2008) je pri charakteristike zbojníka lakonický: kto zbíja, chodí po zboji, lúpežník, zlodej“, uvádza tiež posunutý, expresívny význam „nečestný človek, naničhodník, ničomník“. Slovník slovenského jazyka V. (1965) pozná aj hromadný výraz „zbojníč“ vo význame zbojníci, lúpežníci. Slovenský slovník z literatúry a nárečí od M. Kálala (1924) uvádza aj regionálne ekvivalenty „zbojec, zbojca, zbuník, zbujník“.

Pri vysvetľovaní pôvodu zbojníctva dominujú tri základné pohľady, pre naše potreby ich môžeme pracovne nazvať romantický, ideologický a racionálny. Podľa prvého ide o prejav osobitého svojrázu a temperamentu nespútaného vrchárskeho človeka, náchylného k dobrodružstvu. Druhý náhľad sa sformoval na pôde marxizmu, na pozadí vysvetľovania spoločenských pohybov je zbojníctvo vykresľované ako spontánna zárodočnosť prejavov triedneho boja utláčaných más. Tretie poňatie vychádza z rozkrývania okolností tvoriacich živnú pôdu pre vznik zbojníctva – valaskú kolonizáciu s jej osobitným ekonomickým a sociokultúrnym rozmerom, turecké vojny, stavovské povstania a z toho vyplývajúce

zhoršovanie životných podmienok, k čomu možno ešte priradiť nové formy podnikania na veľkostatkoch od 16. storočia a lokálne nepriaznivé špecifiká, ako neúroda, zlá stoličná správa, svojvôľa vrchnosti, zbojníctvo ako legendárna, atraktívna tradícia, prípadne ďalšie.

Poľský autor Wl. Ochmanski v diele Zbojníctwo góralskie prichádza priamo s názorom, že karpatské zbojníctvo treba „v podstate stotožňovať s pomerne nestálym a pomerne pohyblivým elementom pastierskym“, uvádza známy slovenský etnograf a folklorista A. Melicherčík. Domnievam sa, že tomuto tvrdeniu treba venovať pozornosť už len pre množstvo folklórneho materiálu z prostredia ovčiarstva, viažuceho sa k zbojníctvu.

Pri pohľade do minulosti treba tiež pripomenúť, že tu popisované zbojníctvo „ľudového gruntu“ nesúvisí s lúpežným rytierstvom, ako ho predstavovali napr. Matej Bašo z Muráňa, niektorí príslušníci rodu Komorovských na poľskej a slovenskej strane, či rabiátstva Dóczyovcov z hradného panstva Šašov a Revište, resp. Lipceizovcov zo Slovenskej Lupče.

Medzi známe mená karpatských zbojníkov patria Poliáci Matej a Vojtech Klimczakovci z konca 17. storočia a Kapitán Procpak-Fiedor z konca 18. storočia. V tomže storočí sa preslávil v Sliezske povestný Ondráš, z ukrajinskej strany je známy najmä Olexa Dovbuš. Posledného podkarpatského zbojníka Nikolu Šuhaja pripomenul literárnym spracovaním český spisovateľ I. Olbracht, ktorý sa začiatkom 20. rokov 20. storočia ešte stretol s jeho verenicou. Nemecký cestovateľ zo Sliezska D. G. Speer v cestopisnom diele Uhorský Simplicissimus uvádza stretnutie so zbojníckymi vodcami Jankom Ihnátom, Bajúzom a Havranom, majúcimi k dispozícii niekoľko stoviek chlapov. Týchto vodcov neskoršie v Prešove popravili. Na Slovensku to ďalej boli na Horehroní a Orave Jakub Surovec, na západnom Slovensku Rajnoha a v Gemerí Vdovčík, z ktorých ľudová tradícia časom urobila členov Jánošíkovej družiny hôrných chlapcov. Z moravsko-slovenského pomedzia poznáme skupiny okolo Adamčika a Ilčíka. Na osobný zážitok so zbojníkmi spomína Ján Kollár (Kremničanom známy z tunajších lyceálnych štúdií v r. 1803 – 1806) počas cestovania po Dolnej zemi za tunajšími Slovákmi v r. 1812, vo svojich Pamätiach z mladších rokov života takto: „... žiaľ, povozy nešli s nami ďaleko a museli sme putovať zasa pešo. Tak sa stalo, že toho dňa naďabili sme na istého maďarského gondáša, chlapa strašného výzoru, v zamastenej bunde, ozbrojeného kyjakmi a inými nástrojmi, ktorý nám bol však v päťach na jedno-dve strelenia, lepšie povedané, ktorý nás prenasledoval zboku. Nebodaj, neodvážil sa udrieť na nás, lebo bol sám a y dvaja, ako-tak ozbrojení; chcel azda len vyzvedieť, kde budeme nocovať, aby nás tam

mohol so svojou bandou ozbijať. Šípili sme to, preto v najbližšej dedine sme úmyselne nešli do krčmy, ale na faru k reformátskemu kňazovi.“ (str. 120).

A o storočie neskôr skúsenosť spisovateľa Jána Hrušovského opäť zo Slovenska, z r. 1920. Pri prechode Neresnickou dolinou ležiacou medzi Zvolenom a Krupinou, na svadobnom voze vo veselej nálade, skočil im zrazu do cesty „mládenec s veľkou bakulou“ s výkrikom: „Dajte šicko, čo máte!“ Keďže na voze sa viezli aj vojaci, zbojníci z obce Michalková, ako vyšlo neskôr najavo, nechali zboj zbojom. V susednej dedine Kráľová som sa pred dvoma rokmi, nezávisle od tejto informácie, od miestnych gazdov dozvedel, že bujni parobci z Michalkovej chodievali po ich chotári „zbijať“ ovce ešte koncom 50-tych rokov minulého storočia.

No nekorunovaným kráľom slovenských zbojníkov s dominantným postavením v tradícii a folklóre v spomenutej časti Karpát je práve Jánošík. V Poľsku vošiel

Krstil ho rímskokatolícky farár Michal Smutko. Pochádzal z rodičov Martina Jánošíka a Anny, pri priezvisku ktorej panuje v odbornej literatúre diskrepancia. Kým A. Melicherčík uvádza Annu Čišnik, Slovenský biografický slovník II. pozná Annu Cesnek. Krstnými rodičmi boli Jakub Merjad a Barbora Krištofik, ako uvádzajú zhodne Melicherčík v diele Juraj Jánošík a poľský bádateľ S. A. Sroka v titule Jánošík s podtitulom Pravdivá história karpatského zbojníka. Sroka si tu všima aj štúdiu R. Brtáňa, v ktorej autor tento dátum narodenia vyvracia a posúva ho až do mája. O Jánošíkovi ďalej vieme, že bol účastníkom kuruckého povstania Fr. Rákocziho ako dobrovoľník v rokoch 1706 – 1708. Po zanechaní povstania sa vrátil do rodnej obce, kde začal s bratom Jánom, neskôr tiež obvineným z účasti na zboji a aj popraveným, roľníčiť. V nezistenom čase sa pridral k druhej strane, keď sa nechal zverbovať do cisárskej armády. Slúžil v strážnom oddiele na zámku v Bytči,

vtedajšom väzení. Toto miesto sa stalo pre mladého Janošika, ako ho niektoré dobové pramene uvádzajú, osudné. Stretol tu inšpirátora svojho prerodu zbojníckeho kapitána Tomáša Uhorčíka, inak tiež Tomeka Uhríka, s ktorým sa spojil oddaným priateľstvom, a ktorému dopomohol k úteku. Zanedlho ho rodičia z armády vykúpili a Juro Jánošík sa vracia na rodičovskú pôdu. Vzájomné kontakty naďalej pokračovali a Uhorčík zanedlho Jánošíka navštívil a okolo dňa sv. Michala 29. 9. 1711 sprisahal podľa zbojníckeho rituálu, čím sa stal riadnym členom Uhorčíkovej bandy. V tejto súvislosti treba spomenúť, že Uhorčík už v tomto čase zrejme pomýšľal na zmenu

Johann Baptist Pflug, Delenie ulúpanej koristi, 1824,
Z knihy Adama Votrubu Pravda u zbojníka (2010)

života, keďže sa 5. 10. Oženil a usadil sa ako bača v Klenovci pod novým menom Martin Mravec. Vedením svojich mužov poveril práve Jánošíka. Toto zoskupenie malo viacnárrodný charakter. Skladalo sa z Moravanov: Zupicu z Ostravice zvaného Krútnica, Kovalčíka a Holubeka. Poliaci boli štyria: Satora, Pavel Gašpar prezývaný Mlynarčík, Gawel a Wawrek. Najviac bolo Slovákov: Bartek Ondráš z Kysúc, Pavel Bernatík, Vrabel zo Staškova, Kovalský z Rakovej, Bagar, Gaborčík, Kubo Chlastiak z Oščadnice, Adam Sušalka z Turzovky, Plavčík z Dunajova, Huncaga prezývaný Hunčiak alias Juro Turiak. Priestorový rádius ich činnosti bol široký, zbíjali v stolicích Nitrianskej, Turčianskej, Liptovskej, Trenčianskej, Oravskej a na viacerých miestach v Sliezske a na Morave. Nás bude neskôr zaujímať ich činnosť z turčianskej strany, keďže sa tam vyslovene spomínajú Kremnické hory (nezamieňať s geografickým termínom Kremnické vrchy; Kremnické hory znamenali v spomínanom kontexte rozsah lesného priestoru v majetku mesta).

Zaužívaný dátum Jánošíkovho narodenia je január 1688, kedy bol 25. dňa pokrstený vo Varíne, keďže filia varínskej farnosti Terchová nemala vtedy svoju matriku.

do povedomia len pod priezviskom a boli to práve naši severní susedia, ktorí svojho času vyvíjali dosť živé úsilie dokázať, že mal vlastne poľský etnický pôvod. Fakty však hovoria jasnou rečou. Rodiskom Juraja Jánošíka je obec Terchová v niekdajšom strečnianskom panstve, presnejšie kopanica Pod Pupovom zvaná „U Jánošov“. Panstvo bolo pár rokov predtým vtiahnuté do dramatických mocensko-politických udalostí. Pri vysporiadavaní sa so sprisahaním okolo palatína Františka Wešeléniho prešiel hrad v roku 1676 do kráľovských rúk, čo ho ale nezachránilo od neskoršieho rozstrieľania. V tomto sprisahaní hrala istú úlohu aj Kremnica, keďže časť konšpiračných rokovaní sprisahancov sa konala vo vtedajších Štubnianskych Tepliciach (dnes Turčianske Teplice), ktoré boli vtedy majetkom mesta. Mimochoďom, M. Matunák zaujímal postoj, že Kremnica v tom celkom nevinne nefigurovala.

Jánošík chodil po zboji krátko, od septembra 1711 do marca 1713, pričom zastúpenie aktérov jednotlivých prepádov bývalo rôzne. Do remesla ho uviedol ešte sám Uhorčík, keď na Morave obrali vsetínskych kupcov o plátno, čo neskôr odpredali krajčirovi. Jozef Kočíš v diele Neznámy Jánošík uvádza, že to bol posledný Uhorčíkov zboj v úlohe zbojníckeho kapitána. Jánošíkovci sa ďalej podieľali na ozbíjaní grófa Pavla Révaia (v Žiarcoch v Turci), ktorému vzali striebrom zdobenú šabl'u, starožitné pušky a norimberské vajce (druh vreckových hodínok), potom farára z Oravy, ktorého pripravili o peľerínu a klobúk. Až dva razy doplatil na stretnutie s nimi bohatý žilinský obchodník so súknom J. Šipoš, ozbíjali aj ďalšieho žilinského mešťana J. Skalku, časť od neho získaných vecí, konkrétne prstene a iné ženské ozdoby porozdávali neskôr, podľa Jánošíkovho priznania, dievčatám a ženám v Terchovej. Práve na základe uvedenej štedrosti sa bádateľ Sroka domnieva, že tu treba hľadať počiatok neskoršej legendy o bráni bohatým a dávaní chudobným. Domnievam sa, že prerod reálneho človeka Juraja Jánošíka na legendu, aj keď pravé okolnosti nám tu ostávajú slabo podkryté, majú hlbšiu príčinu, ako nejaké obdarovanie. V jeho osobnosti muselo byť niečo výrazne imponujúce, čo, takpovediac, nedovolilo širokému ľudovému prostrediu zabudnúť. A možno tu zohral svoju úlohu aj istý spoločenský dopyt.

26. októbra 1712 Jánošíka zadržali cisárski hajdúsi v Klenovci a internovali v hrachovskom kaštieli. Bol s ním aj Turiak, ktorému sa však podarilo v poslednej chvíli uniknúť. Už vtedy bola naň vyhlásená odmena 50 zlatých. Melicherčík uvádza, že sa v hrachovskom väzení ocitol spolu s akýmsi Kokavcom, pričom Sroka tvrdí, že to bol Uhorčík, a vo väzení ich mal navštíviť Uhorčíkov dobrý známy, podžupan liptovskej stolice Láni, ktorý ich aj zachránil pred šibenicou. Tak sa mu odmenili darmi v podobe siedmych syrov, piatich líščích kožušín a jednej z pušiek odobratých P. Révaimu. Táto informácia pôsobí rozpačito. Predstava stoličného podžupana, teda vysokého predstaviteľa šľachtickej územnej samosprávy so všetkým, čo vtedy prísne stavovsky rozdelená spoločnosť predstavovala, ako beží za poddaným obvineným zo zbojníctva... a tie kožky a syry (!). Tak či tak, z väzenia sa dostal a pokračoval po zbojníckych chodníčkoch. Najskôr prepadli vdovu po cisárskom dôstojníkovi Schardonovi, ktorej odohnali všetok dobytok. Uvádzané ďalej bez časového poradia: okradnutie kupcov s vínom, neskôr vypitým. Za obeť im padli aj cestujúci zemani Šándor Ottlik a Václav Zmeškal. Zvlášť zákerného zločinu sa dopustili Turiak Huncaga a Plavčík z Dunajova, ktorí zavraždili farára Vrtika z Domaniže, keď bezbranný pil vodu zo studničky. Tu mi nedá nepripojiť poznámku, týkajúcu sa veľmi voľného narábania s faktami v scenároch k historickým filmom. Vo filme Jánošík – pravdivá história, ktorý bol pred pár rokmi s veľkou reklamou uvedený v našich kinách a ktorý režirovali známa poľská režisérka Agnieszka Holland a jej dcéra Katarzyna Adamik pod-

ľa predlohy slovenskej scenáristky Evy Borušovičovej je táto scéna zasadená do celkom iného rámca. Farára zastrelí v sakristii kostola frustrovaný Huncaga potom, ako mu farár odmietne pokrstiť nemanželské dieťa, pričom matka je bosorka, čo mu predtým farár vmietol do tváre. Táto filmová zápleтка má, prirodzene, širšie súvislosti, ale markantný odklon od historických faktov je do očí bijúci.

Jánošík, kresba Petra Absolona Meška, 1842,
Z knihy Adama Votrubu Pravda u zbojníka (2010)

Jánošíkovi chlapci sa dopúšťali aj ďalších prepádov, medzi ktorými nechýbala ďalšia vražda (syna kováča z Bobrovca), orabovanie bansko-bystrickej meštiansky H. Párvyovej, početné krádeže oviec, potravín a vecí bežnej spotreby hlavne zo salašov, kde im boli často nápomocní samotní valasi, zrejme z toho aj profitujúci. Cez zimu sa zvyčajne porozchádzali po samotách a gazdovstvách, kde sa pretĺkali pod falošnými menami, keď predtým poukryvali mnohé nazbierané veci u prechovávateľov. V tomto čase už Jánošík často menil miesta pobytu, Melicherčík považuje toto obdobie za čas, kedy mu liptovskí drábi boli zrejme neustále v päťkách. Napokon ho zaistili v Klenovci u iniciátora jeho zbojníčenia. U Uhorčíka našli aj usvedčujúce predmety,

a tak oboch odviedli do Liptovského Svätého Mikuláša. Súd zasadal v bývalom Hanzelyho dome. Bezprostredné pojednávanie začalo 16. marca 1712. V zastúpení liptovského župana ho viedol podžupan Ladislav Okoličányi. Verejným žalobcom bol prokurátor Alexander Čemický a úradným obhajcom Baltazár Palugyay. Stoličná jurisdikcia v 18. Storočí prebiehala na základe Tripartitum opus iuris consuetudinarii incliti regni Hungariae od Štefana Verböczyho z roku 1515, doplneného neskoršími kráľovskými dekrétmi. Sroka uvádza, že Tripartitum bolo len formálnym rámcom procesu, metodicky prebiehal podľa Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii incliti regni Hungariae od J. Kitoniča, trnavské vydanie z r. 1619. Súdna administratíva sa viedla v dobovej slovenčine dopĺňovanej príslušnou latinskou právnou nomenklatúrou. Proces prebiehal v L. Sv. Mikuláši preto, lebo obžalovaný bol dolapený na území Liptovskej stolice. Z obžaloby vyberáme: „... již od třetího roku, nevedúce jakým diabelským duchom povzburdený a nadchnutý byvše, neostýchajíce sa a zavrhnuvše jak prikázání božské, tak též i zemského práva zákazy a pokuty, zbojníckym vudcem stavše se a tovarišov svých, rovne zbojníkov k sebe prítovarišivše..., po horách a lesoch, no i na slobodných cestách kráľovských a na vodách zbojníckym a tolvajským spůsobem dobrým a statečným lidem, jak kupecským tak též i jiným pocestným zastavovat' a mnohých takých spravodlivých lidí zbíjat' a ze všeckého zberat' no i ranit' a mordovat', a čo viac, v nekerých mestečkách a dedinách s takovými svými tovarišmi tolvajskými i ve dne (k tomu více, že je on kuruc) statočných lidí obe rat' neostýchal se“, pričom sa taxatívne čítali zločiny, ktorých sa mal dopustiť. Zvlášť povážlivé bolo obvinenie z vraždy domanižského kňaza. Prokurátor nástojil na mučení ako prostriedku, ktorý by pomohol odhaliť všetkých jeho „tolvajských tovarišov“. Usvedčenie zo zbojníctva znamenalo podľa exekúcie Tripartity, resp. neskorších dekrétov, nasledovnú škálu: vešanie, lámanie kolesom, nastoknutie na kôl, sťatie. Úradná obhajoba sa snažila vyvrátiť obvinenia s poukázaním na to, že sa k ničomu nepriznal a zvlášť dôrazne odmietal obvinenia z vraždy alebo jej prípravy či napomáhaniu. Ako poľahčujúce okolnosti uviedla, že žil slušným životom, sám opustil zlopovestných kurucov, slúžil v cisárskom vojsku a na zboj sa dostal iba nahováraním Uhorčika, nie z vlastnej vôle. Žiadala pre obvineného milosť. Prokurátor trval na svojom a požadoval najskôr ľahšiu a ak nevyzradí spolupáchateľa aj ťažšiu tortúru. Súd mu vyhovel. Jánošík sa ani po tvrdom mučení nepriznal k zabitíu človeka a nikoho, kto by bol dovtedy úradom neznámy, nevyzradil. Možno aj táto osobná statočnosť zoči-voči takým technologickým postupom, akými bolo pálenie častí tela zaživa, vtĺkanie žeravých hrotov pod nechty, drvenie údov a naťahovanie na škripec až do trhania šliach, prispeli neskôr k jeho heroizácii. Rozsudok vyniesli ešte v ten deň, znel: „Predepsaný obžalovaný Juro Jánošík, zavrhnuvše prikázání jak božské tak

též i zákon krajinský, prede dvema roky dal sa na zbojstvo a vudcem neb hejtmanem takovým se učinil, který s tovariši svými na cestách zastavujíce mnohých lidí a statek, no i jako se z jeho vlastného vyznania zdá, k jeho tovariši, když on též bol prítomný, pána pátera z Domaniže postrelili a bezbožne zamordovali. Tak též i jinších, jako jest predpesané zlych skutkov sa dopustil. Potom pre také veľké zlé účinky a prikázání prestúpený má byť na hák na levém boku prehnatý a tak napríklad jinších takových zločincov má být vyvesený.“ A. Melicherčík predpokladá, keďže sa presný dátum popravy nezachoval, že sa tak udialo pravdepodobne na druhý deň s tým, že mŕtve telo pochovali zrejme na miestnom cinoríne. O mesiac potom súdili aj Tomáša Uhorčika, ktorý bol popravený lámaním na kolese.

Originál súdneho spisu s Jánošíkom bol stratený do tridsiatych rokov 20. storočia, kedy bol nájdený v archívnych fondoch liptovskej župy v Bratislave a v Levoči, tento 626 stranový spis obsahuje tiež vedenie procesu proti T. Uhorčíkovi, uvádza S. A. Sroka, spomínajúc tiež zdroj Fassio Janossikiana, nateraz stratený originál, sumár všetkých pramenných dôkazov k Jánošíkovmu prípadu. Srokova kniha, vychádzajúca aj z práce A. Melicherčika, uvádza aj podstatnú časť výsluchu J. Jánošíka, uvádzame pasáž viažucu sa ku kremnickému okoliu. Otázka č. 13 – Na Kremnických horách kedy zbíjal, jako a od koho zvedel, že by pán Radvanský Jánoš šiel do Turca pochovať pána Petrociho? Odpoveď – Že jedného človeka chytili, od ktorého zvedeli, že pán Radvanský šiel Petrociho pochovať, i to povedá, že počtárčika chytili, ktorý im dohnánu dal. Otázka č. 22 – Nech povie na Kremnických horách Bystričianke Hedvige Parvi, že vzal perál šest' nití modrých velikých, dve retiazky strieborné, tri sukne nové, čo panie nosia a pol konca cvilichu. Odpoveď – žiadna. Otázky kládli zástupcovia lipt. stolice. Za turč. stolicu znela prvá otázka v poradí – Z akého dôvodu alebo z akých pohnútok alebo na čie nahováranie, kde a s akými druhmi začal zbojníčiť. „(Na prvú otázku odpovedá), že ho z Predmíra Thomek Uherčík na to naviedol, který tak povedá, že na Kremnických horách skapal... (rozumej, stratil sa). Otázka č. 16 – Či z niektorého kostola odcudzenú velebnú hostiu na profánne účely svojich zbraní alebo na iný účel použili, na strome priklinčovanú prestrelili, aby krv z nej kvapkala a aký výsledok v skutočnosti sa pritom javil, kto tento hrozný čin vykonal, či neblahej pamäti voľkedajší Jakub Šustek pri spáchaní tohto zločinu bol prítomný a sa na ňom zúčastnil a či u seba alebo u iných svojich druhov podobnú sviatosť má a konečne kde a od koho si ju obstaral? Odpoveď – Že Uhrík tovariš na Kremnických horách skapal. (inak neodpovedal vôbec nič). Otázka č. 17 – Jeho spoločník Uhrík, kde sa podel a kde má uložené svoje veci, u koho medzi inými istým Moravanom odňaté obrusy, uteráky a podobné veci ukryté má, konečne Huncaga, bača Kovalčík kde je a či s niekým vo Staškách alebo v Rakovej má dorozumenie? Odpoveď – Že Uhrík tovariš na Kremnických

horách rozstrieľajúce na nich hajdúsi vidiecki spadol a kde sa podel nevie...“ K tejto pasáži dve poznámky: k svätokrádežným praktikám – použitie konsekrovanej hostie, ktorá prešla transsubstanciáciou, teda pepodstatnením na telo Kristovo pri zachovaní vonkajšieho vzhľadu je známe z rôznych okultných praktík nielen z prostredia ľudovej mágie, ktorá je príznačná zjednoteným vnímaním magického vzťahu, teda že veci môžu na seba magicky pôsobiť. V Jánošíkových časoch malo takého počínanie prepojené na okultnú prax trestnoprávny dopad. V tejto súvislosti je zahodno spomenúť praktiky balkánskych zbojníkov, živé ešte v prvej tretine 19. storočia, kde bolo žiaduce nosiť pri sebe uschnutú ručičku ešte nenarodeného dieťaťa, ako magický faktor pri zdarnom prekonávaní prekážok, v užšom zmysle záмок, haspier, závor ap. Ako sa k tomuto hrôzostrašnému ľudskému materiálu dostávali, si možno domyslieť z toho, že v najohrozenejších regiónoch vysokogravidné ženy nevychádzali bez ochrany mimo domu. Druhá poznámka: opakovaný návrat vypovedajúce Jánošíka ku Kremnickým horám aj tam, kde odpoveď nedávala zmysel navodzuje dojem obrannej stratégie.

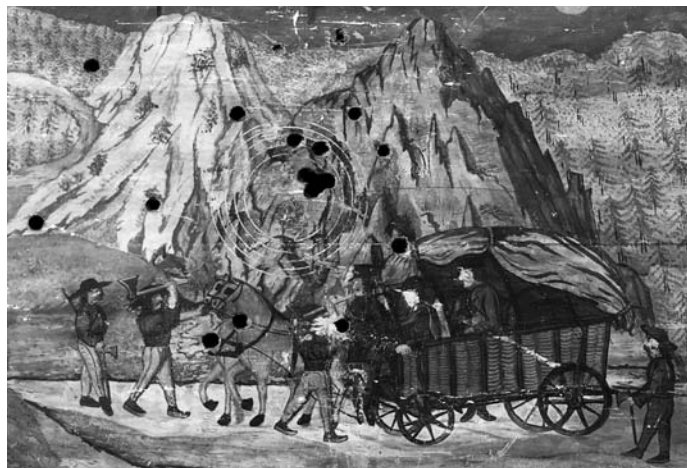
Jánošík je v slovenskom ľudovom prostredí a jeho kultúrne výstupnom prejave, folklóre, bezpochyby fenomén. V piesňach, rozprávkach, povestiach, ale aj materiálnej kultúre, výtvarnom umení. Je prítomný aj v mnohých toponymiami. Bol i je inšpiratívnym zdrojom neľudovej kultúry výtvarnej, hudobnej, slovesnej. Touto stránkou Jánošíkovskej tradície sa kvalifikovane zaoberá publikácia Jánošík – obraz zbojníka v národnej kultúre,

ktorá vyšla k 300. výročiu jeho narodenia. Nechali sa ním osloviť výtvarníci Ľ. Fulla, J. Alexa, Š. Bednár, E. Zmeták, K. Sokol, J. Kulich, I. Bizmayer, F. Kostka, v českom prostredí Úprka, M. Aleš, M. Jiránek, J. Vodrážka. Z literátov M. Ferko, M. Figuli, J. Botto, J. Chalupka, S. Ormis, F. Urbánek, J. R. Poničan, J. Borodáč, Ľ. Feldek, S. Štepka, Š. Králik a viacerí iní. Literárne zaujal aj takého triezveho a racionálneho ducha, akým bol Jonáš Záborský. V oblasti vážnej hudby tu máme operu Juro Jánošík od J. Cikkera a o napísaní operu na danú tému uvažoval aj známy český skladateľ V. Novák. Osud nášho najznámejšieho zbojníka bol tiež niekoľkokrát sfilmovaný. Jánošík bol vôbec prvým slovenským filmom. Pričinili sa oň americkí Slováci, natočený bol v r. 1921, hlavnú postavu stvárnil Teodor Pištěk. Určite známejší je klasický opus M. Friča s Paľom Bielikom v hlavnej úlohe. Najnovší prírastok z režisérskych dielne A. Holland sme už spomenuli na inom mieste. Jánošík

mal aj presah do politiky. Tu sú tri dosiaľ známe prípady. Keď sa Fričov film uvádzal na medzinárodnom filmovom festivale v r. 1936 (žiaľ, neviem z prístupných zdrojov verifikovať miesto konania), prvá cena mu ušla zásahom maďarskej zákulisnej diplomacie, bližšie okolnosti nepoznám, túto informáciu priniesol minulý rok denník SME. Prípady druhý uvádza Dr. Aristid Jamnický v memoárovom diele Oprášené histórie (2002). Je natoľko vypovedajúci, že odcitujem príslušnú pasáž druhého dielu, tretej časti z kapitoly Previerky. „... Súdruh, si člen strany a preto proti tvojej osobe nič nemáme. Ale jeden z tvojich predkov v súdnom procese proti nášmu národnému hrdinovi Jurajovi Jánošíkovi v roku 1713 v mene liptovského zemianstva zastupoval obžalobu a žiadal Jánošíkovu smrť. Podľa rozsudku ho popravili zavesením na hák. Preto z týchto dôvodov nemôžeš byť zodpovedným pracovníkom, ale keďže si členom strany, prejdeš na iné oddelenie s rovnakým platom.“ Tento dialektický konštrukt mal vyjsť z úst nemenovaného kádrováka v prítomnosti funkcionára KV KSS na adresu vtedajšieho známeho hokejistu Berca Okoličáňho. A do tretice z rokov nedávno minulých. Jeden z

ministrov obrany Slovenskej republiky, F. Kašický svojho času povýšil kapitána Juraja Jánošíka do hodnosti majora in memoriam, ako sme sa mohli dozvedieť z médií.

Zbojníctvo má s Kremnicou viac spoločného ako by sa bez pripomenutia istých faktov mohlo javiť. Bolo jedným z bezprostredných podnetov k udeleniu práva trestať trestom najvyšším, hr-

Kremnický strelecký terč z roku 1839 -
- Zbojnícky prepád pri Lučenci, NBS - MMM Kremnica

delným. Roku 1400 kráľ Žigmund Luxemburský udelil mestu spomínané ius gladii, ako uvádza Michal Matunák v knihe Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnica „... aby mohlo zločincov, zbojníkov, zlodejov a lúpežníkov chytených i v horách zämanov a kráľovských hradov do mesta doviesť a podľa ich zásluh odsúdiť.“ Matunák tu v inej kapitole uvádza aj niekoľko príkladov vykonaných exekúcií na zbojníkoch spadajúcich pod jurisdikciu Kremnice. Vyberáme: „21. marca r. 1608 pri Wetter Creuzi zbojníka Mikuláša Pastierika v kolese zlámali, keď ho už predbežný deň v Červenej veži kat mučil, v deň popravenia však pri pranieri tri remene mu vyrezali z chrbta, a potom ťahali na vlačuhách a so žeravými kliešťami trhali mu telo na štyroch miestach: pred mincovňou, mestským domom, Dolnou bránou a špitálom. Pranier stál niekde na hornom rade rýnku, asi pred terajším mestským domom. 10. júla r. 1614 Matúša Šenku popravili pri Ferren Creuz-i, kto-

rému najprv pri pranieri tri remene vyrezali z chrbta a potom na popraviske ruky-nohy mu zlámali a konečne živého na hák zavesili. 30. mája r. 1620 dvoch valachov z Turca, zo Sklena, lebo kradli lichvu, pri Fern Kreuz-i sťali. 8. mája 1624 dovezli do Kremnice postrieľaného a tak chyteného zbojníka, ktorý v meste hneď zomrel. Tento bol údajne so svojimi spoločníkmi o život doniesol niekoľkých mestských drabantov. Tohto už mŕtveho zbojníka kat vyvliekol zo žalára ku Ferren Creucz-u a tam mŕtvolu s kolesom zlámal. 1. júla r. 1630 zbojníka Miša Osmiša, ku Fern Kreuz-u vyvedeného kat žeravými kliešťami roztrhal, ruky-nohy mu kolesom zlámal a konečne na hák zavesil.“ Toľko Matunákov výber z kuriálnych protokolov, ktoré by pri podrobnom spracovaní iste vyniesli na svetlo ďalšie osudné stretnutia medzi po svojvoľnosti túžiacim zbojníckym živlom a súdnou mocou mesta. Touto problematikou, pokiaľ je nám známe, sa zatiaľ nikto cielene nezaoberal.

Záverom osobný zážitok autora tohto príspevku z roku 1988 pri návšteve Taškentu, hlavného mesta Uzbeckej SSR, jednej zo stredoázijských zväzových republík niekdajšieho Sovietskeho zväzu. V hoteli, kde sme boli ubytovaní, dostala sa nám izba s nefunkčnou klimatizáciou (ocení každý, kto zažil teplotu o 21. hod. 42 °C v exteriéri). Všetky prosby a argumenty nechávali službukonajúcu dežurnu chladnou. Niekedy prichádzajú riešenia naozaj až v krajnej núdzi. Situáciu obratom zmenil jánošíkovský dukát pre šťastie, vtedajší známy produkt našej mincovne, ktorý zamestnankyňu hotela rýchlo obmäččil.

Jánošíkovská Otto Štroffek

V Kremnických horách zbojnícka chasa
z bystrickej strany juristov striasa.

Juristov, kupcov, stoličných pánov,
dejú sa deje pred svätou Annou!

Z Bystrice ide vdova Párvička,
jarné slniečko hreje jej líčka.

Odrazu širák, toľký čo kotol,
zbojníkov drusa už koňa chlopol.

„Pani Hedviga, nič ti nie platné,
krajnú truhlicu otváraš chvatne!

Z bieleho hrdla... Aleže skoro!
Strieborné lance, perál šestoro!“

Angliu, cvilich, kalápok, sukne,
tiež vzali sebou. Divže nepukne.

Neprešlo leto a počtárčika
pripreli traja od Jánošíka.

Hoc mal aj bez nich náladu planú
hneď z kratšej cesty dal im dohnánu.

Ani ho nikto nemusel urieť:
„Tak kol obeda pôjdu na Turiec

odbaviť pohreb Jánoš z Radvane...“
(Kto ťa, počtárčik, kto ťa zastane?!)

Vprostred sihlíny obstanú hintov
hórni šuhajci s valaškou, flintou.

Kdeže meškajú, kde je tá rata?
Jánoš Radvanský straty poráta.

Najviac banuje remenných sakov,
pojednych ešte s partiekou dákou.

Len čo parobkov pritúlia stráne,
praje im raport k pekelnej bráne.

Nezdarilo sa, aj keď hajdúsi
za veľkomožným gvaltom prijdúci

pália z predoviek ohnivým blajom,
gule ich minú blízko či krajom.

A tí s pohvizdom prepliešť si kečku,
stisnúť krčmárku, vygúľať bečku.

Až na jedného podvojmenovca –
cestou odkapal, šiel do Klenovca.

Z nazbýjaného hurtovne pijú,
ich frajerôčky pierka im vajú,

tu z divej ruže, tu z rozmarínu,
by si zbojníček nežiadal inú.

Po pohuľanke, po dubasení,
treba sa otriastť, čo strom v jeseni.

Zaodiat' vdovu v chudobe, smútku,
dievke-sirote prihnať kornútku.

Toto sa píše, veršami múra
na večnú pamäť zbojníka Jura.

Toto sa tepe do palošíka
na trojstoročie Jur-Jánošíka,

čo junácku česť do konca koval –
pod šibenicu zahajdukoval.

Tak cestou chalúp a zrebných košíel'
v národnú pamäť naveky vošiel.

Vysvetlivky:

jurista – právnik
 drusa – priateľ, druh
 lanc – reťaz, tu retiazka (z maďarčiny)
 anglia – dru anglického súkna
 cvilich – druh bavlnenej tkaniny
 kalápok – klobúčik (z maďarčiny)
 počtár(čik) – úradný posol, v istom zmysle poštar
 sihlina – mladý ihličnatý porast
 sak – vrece, vak

partieka – tovar
 kečka (tu obyčajne v množnom čísle) – pletence vlasov
 podvojmenovec – kto vystupuje pod dvomi menami
 odkapať – tu v zmysle stratiť sa, zmiznúť
 múrať – murovať
 hajdukovať – tancovať známy valaský a zbojnícky odzemok
 kornútka – druh rohatej ovce
 palošík – šabl'a (z maďarčiny)
 zrebná (košeľa) – ušitá z podradného hrubého ľanového alebo konopného plátna

Kremnica - staviteľka kúpeľov v Turčianskych Tepliciach 1. časť: Kollárov liečebný dom a Modrý kúpeľ (1884 - 1886) Barbora Glocková

Písomné zmienky o turčianskoteplických termálnych žriedlach sa v archívnych prameňoch spomínajú skôr ako o samotných Turčianskych Tepliciach (1340), konkrétne ide o listinu Ladislava IV. z roku 1281, kde sa uvádza „terra“ pri rieke Teplici.¹ Od roku 1535 bola táto „zem“ ako súčasť hájskeho panstva v dlhodobom vlastníctve mesta Kremnice, ktoré skončilo zoštátnením kúpeľov v roku 1947. Čiže história teplických kúpeľov je úzko prepojená aj s históriou nášho mesta, ktorú dôsledne spracovali na konci 19. a začiatku 20. storočia kremnickí archivári. Spomedzi nich vynikal najmä Pavol Križko, ktorý na stránkach Slovenských pohľadov (ročník 1890 a 1891) publikoval veľmi podrobnú históriu mesta a kúpeľov s odcitovaním autentických prameňov. O jeho zistenia sa dosiaľ opierajú všetky neskoršie historické štúdie.² Treba tiež pripomenúť, že Križko ako člen magistrátu mesta (od roku 1874) dozeral na dostavbu Zeleného kúpeľa s liečebným domom Alžbeta, ktoré boli po vzniku I. ČSR premenované na Kollárov dom a Modrý kúpeľ (**obr. 1a-b**) a ktorým sa v tejto štúdií budeme podrobne venovať.

Stavebné aktivity Kremničanov v Turčianskych Tepliciach siahajú na základe zachovaných historických prameňov minimálne do konca 16. storočia. Vtedy (1592 – 1594) dal kremnický správca kráľovských baní Juraj Freyseisen a kremnický minciar Abrahám

Eysker³ vystavať honosný host'ovský dom neskôr nazývaný Kamenica. V svojich umelecky ladených textoch ho spomína literát a evanjelický kňaz Gašpar Pilcius (1526 – 1605) zo Spišského Podhradia, oslavujúci bla-

hodárne pôsobenie teplických vôd a nepriamo vyzdvihujúci kremnických patrónov, „pretože s nákladom veľkým tak štedro a milo nám dali postaviť dom, čo slávnych lekárov hoden by bol.“⁴ V čase výstavby Kollárovho domu bola Kamenica najstaršou stojacou stavbou Turčianskych Teplíc a svojím archaickým vzhľadom dotvárala neopakovateľnú atmosféru vtedajšieho kúpeľného areálu (**obr. 2**). Asanovali ju v roku 1927 v súvislosti s vybudovaním nového kúpeľného hotela Grand (1926 – 1927), dnešnej Malej Fatry. Zachoval sa z nej aspoň jeden kamenný artefakt – preklad vstupu, v súčasnosti deponovaný v kúpeľnom dome Kollár, s latinským nápisom:

„*Avi aedificarunt nobis, nos quoque posteritati*“ (v preklade Teodora Lamoša:⁵ Aj my budujeme pre našich potomkov, pretože predkovia naši budovali pre nás).

tože predkovia naši budovali pre nás).

V tom období postavili aj budovu s Červeným a Bielým kúpeľom (1592),⁶ ktoré zachytávajú aj zamerania kúpeľov tesne pred výstavbou Kollárovho domu (**obr. 3**).

Ďalším dôležitým počínom Kremnice v neskoršom období bolo vybudovanie murovaného Zeleného kúpeľa (1728) s príľahlými piatimi izbami, kuchyňou a sta-

Obrázky 1a, 1b

vidlom. Krov nad kúpeľom zavřšili vežičkou, ktorá sa aj po jeho ďalšej prestavbe (k tomu dole v texte) stala typickým prvkom tohto bazéna. O niekoľko rokov nato

Obrázok 2

(1743) kúpele vyčistili, vyložili dno najteplejšieho bazéna tesanými kamennými platňami (ktoré sú tam mimochodom dodnes), opravili žľaby, stajne, izby, kúpele oplotili a osadili zo strany Hája bránku a drevenú budovu pri Zelenom kúpeľi nadstavali o ďalších 5 izieb.⁷ A nad kúpeľmi, kde sa začalo konečne platiť za ubytovanie (dovtedy išlo len dobrovoľný príspevok), držal

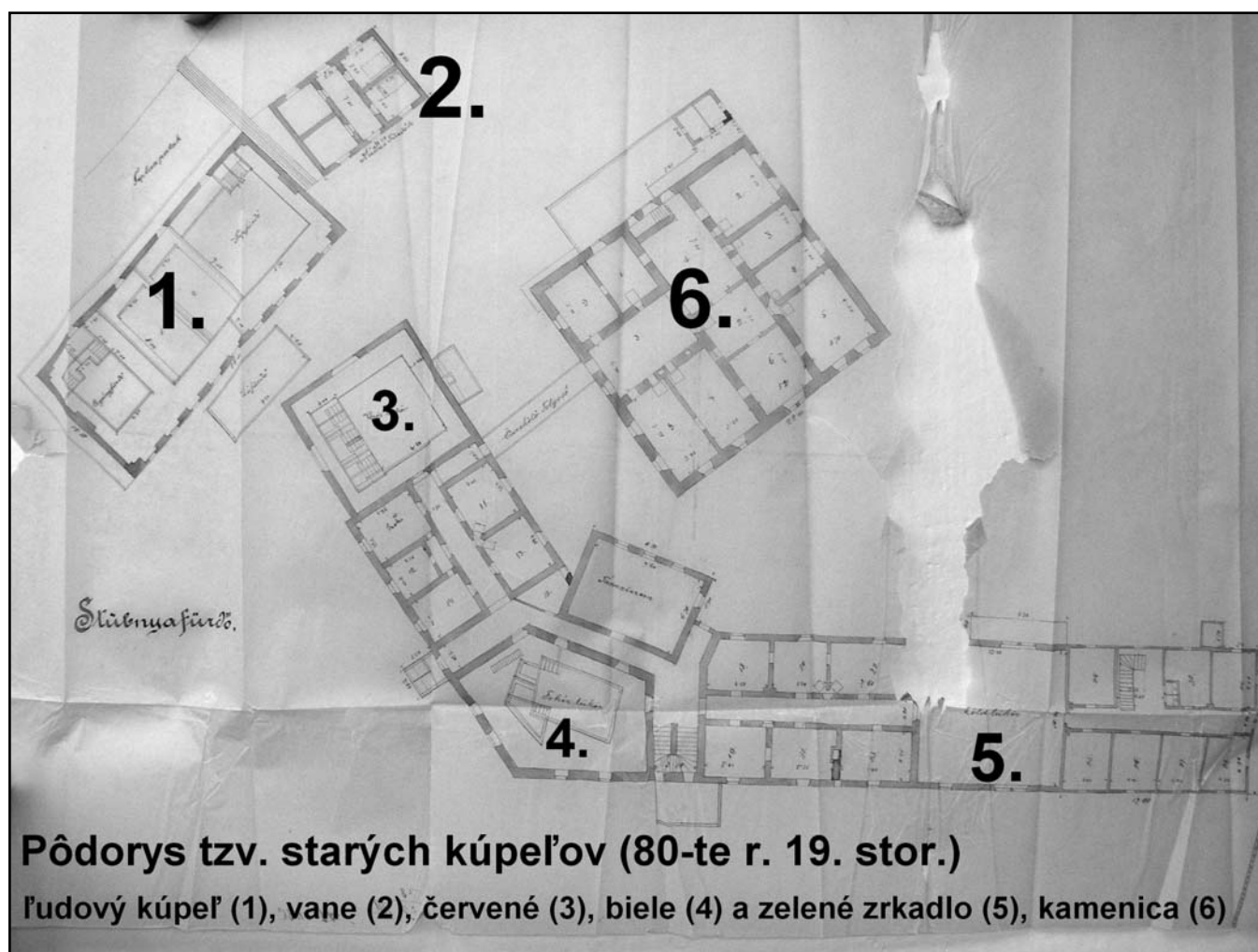
správu kúpeľný lekár.

V 2. polovici 18. storočia sa kremnický magistrát niekoľkokrát zaoberal myšlienkou rozširovania kúpeľov, avšak bez podpory Uhorskej komory.⁸ Došlo to tak ďaleko, že roku 1803 boli na svete plány výstavby kúpeľov od mešťana Jána Freyseysena, ktoré zostali zo strany uhorskej vrchnosti bez povšimnutia. Napokon sa pristúpilo aspoň k výstavbe pri Zelenom kúpeľi, jeho prestavbe aj k prestavbe Červeného a Bieleho kúpeľa (1804 – 1806).⁹

Liečebný dom Alžbeta so Zeleným kúpeľom (1884 – 1886)

Podmienkou zahájenia veľkorysej prestavby celých kúpeľov (s tým súviselo vybudovanie prístupovej cesty zo železnice Zvolen – Vrútky dokončenej v roku 1872) bola zlepšujúca sa hospodárska situácia Kremnice. Zatiaľ čo v 1. polovici 19. storočia mesto prežívalo skutočnú krízu, ktorú sprevádzalo prerušenie banskej činnosti (zastaralé technológia a pravidelné záplavy baní),¹⁰ po polovici storočia nastal obrat k lepšiemu

Získaním kontroly nad lesným úradom (viedol ho samotný starosta) a hlavne vysúdením lesov (1871) Kremnica nabrala nový dych. Zastavil sa odliv oby-

Pôdorys tzv. starých kúpeľov (80-te r. 19. stor.)

ľudový kúpeľ (1), vane (2), červené (3), biele (4) a zelené zrkadlo (5), kamenica (6)

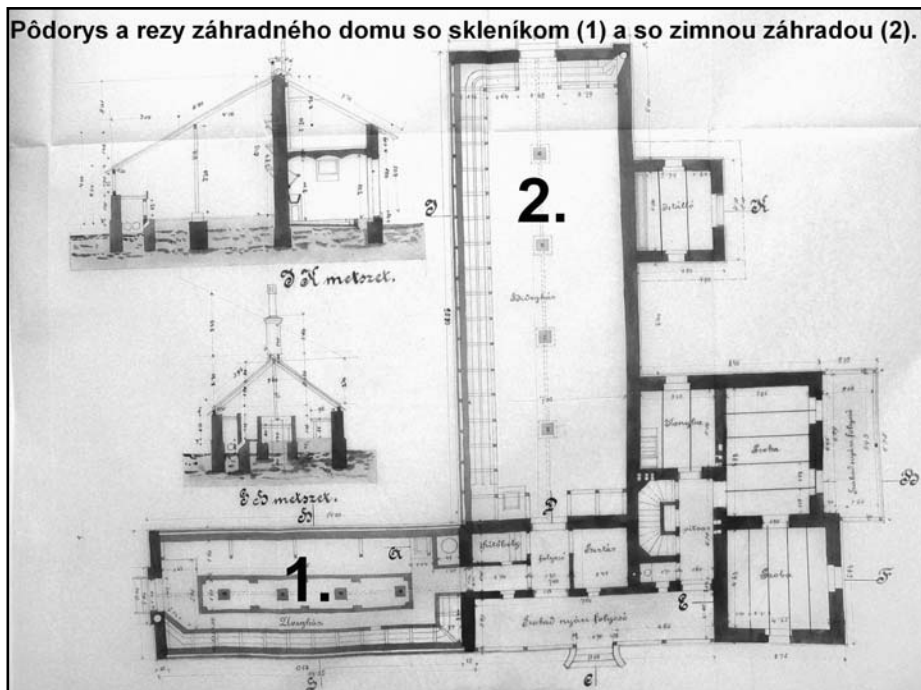
Obrázok 3

vateľstva a mesto pristúpilo k budovaniu školských stavieb, mestského vodovodu, renovácií kostola atď. A Štubnianske (dnešné Turčianske) kúpele figurujú v rokoch 1888 – 1908 spolu s ústavom pre hluchonemých na prvej priečke rozpočtu.¹¹ Veľmi dôležitým činiteľom úspešného rozkvetu bolo samozrejme aj personálne obsadenie magistrátu a, ako uvádza Lamoš, „smer nového vývinu“ od roku 1874 reprezentovali predovšetkým tri osoby: mestský inžinier Ing. Jozef Gerstner odborne zastrešujúci všetky stavby, mestský kapelník a regenschori Ján Levoslav Bella a už spomínaný mestský archivár a historik Pavol Križko.¹² Číže sa tu, zjednodušene povedané, pekne snúbilo hlboké historické povedomie (Križko) s odbornými vedomosťami (Gerstner).

V kúpeľoch sa začalo s dlho pripravovanými stavbami (chudobinec, sídlo okresného súdu, atď.) a veľké úpravy sa udiali aj v kúpeľnom parku. V prvom rade bol rozšírený až k Dolnej Štubni (1881 – 1886) a v rokoch 1881 – 1882 tu bol pre kúpeľného záhradníka postavený dom so skleníkom, zimnou záhradou a maštaľou (**obr. 4a-b**). Hodnota skleníka pokrytého bridlicou bola v rámci ostatných budov kúpeľov jedna z najvyšších, pohybovala sa okolo 10 000 zlatých.¹³ Za všetkými stavebnými akciami tohto obdobia (1879 – 1886) nájdeme postavu stavebného podnikateľa Fritza Fuldu z Těšína, ktorého autorská signatúra sa objavuje aj na mnohých zachovaných nákresoch a plánoch vyhotovených pre Štubnianske Teplice.

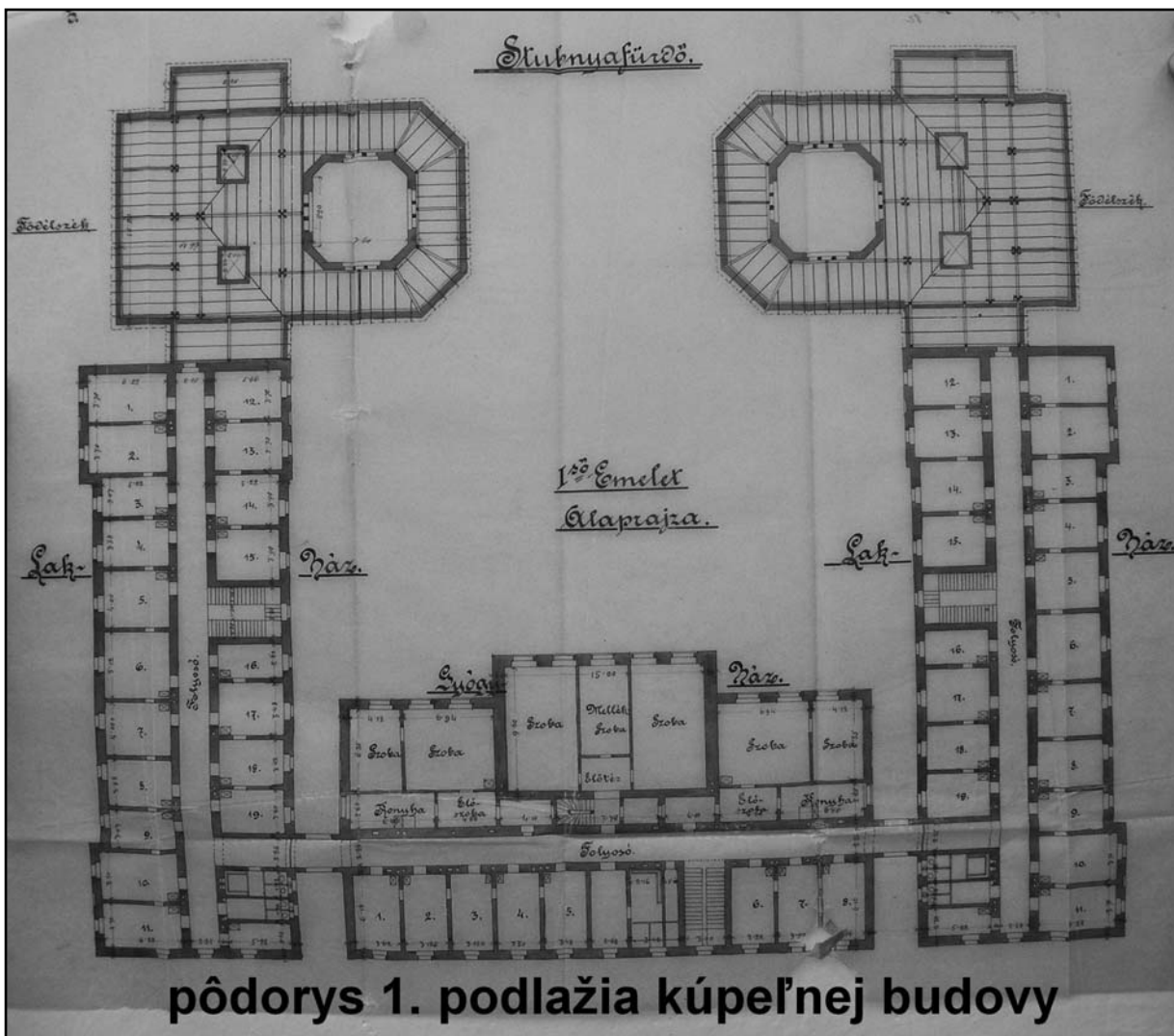
V roku 1882 bola v blízkosti Kamenice, stále poskytujúcej ubytovanie pre hostí,¹⁴ situovaná novostavba jedálne s kuchyňou, takzvaná Veranda, z hrádzenej konštrukcie prekrytej lepenkou (**obr. 2**) stojacej na mieste severného krídla dnešnej Malej Fatry. Ďalším funkčným kúpeľným a ubytovacím objektom bol v tom čase kúpeľný dom s Červeným, Bielym a Zeleným zrkadlom (**obr. 3**)¹⁵, vyžadujúci si však vzhľadom na vysokú mieru vlhkosti¹⁶ častú údržbu (každých 5 rokov sa napríklad museli vymieňať prehnité dosky podlahy prízemí). Tú v roku 1884 zabezpečovala Fuldova firma a práce zahŕňali bežné činnosti, ako bolo bielenie priestorov, ukladanie dlažieb, atď.¹⁷

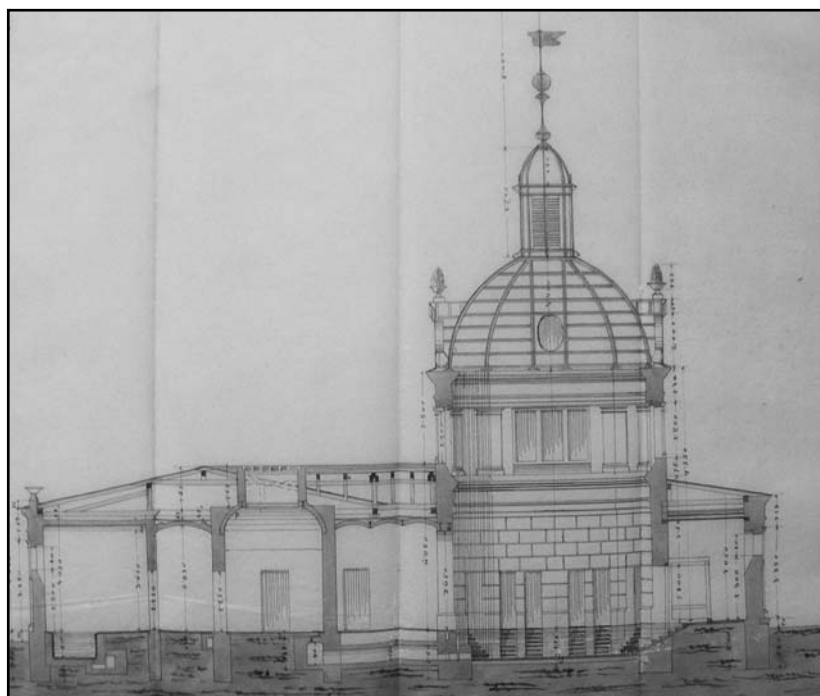
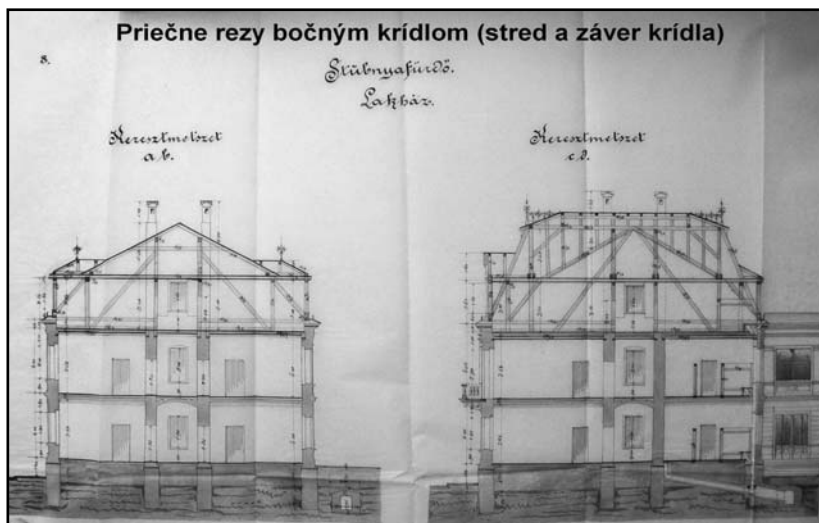
Obrázky 4a, 4b

V korešpondencii mesta s mestským inžinierom Gerstnerom o aktuálnych stavebných a iných udalostiach v kúpeľoch sa v roku 1883 spomínajú aj prípravné práce k stavbe Alžbety (dnešný Kollárov dom), ktoré spočívali v asanácii staršieho objektu,¹⁸ pričom išlo s najväčšou pravdepodobnosťou o starší murovaný objekt Zeleného kúpeľa (**obr. 3**). S vlastnou realizáciou projektu kúpeľného domu môže súvisieť aj Fuldova požiadavka z júna 1884, aby mesto otvorilo v Háji nový kameňolom, čomu magistrát vyhovel.

Na výstavbu hlavnej kúpeľnej budovy sa mesto zrejme chystalo veľmi zodpovedne. Vlastnej realizácii predchádzalo výberové konanie v roku 1882, v rámci ktorého bol spomedzi viacerých projektov vybraný práve návrh tešínskeho staviteľa Fritza Fuldu.¹⁹ O početnosti uchádzačov svedčí aj niekoľko zachovaných plánov nového Zeleného kúpeľa (dnešný Modrý kúpeľ) s

Obrázky 5a, 5b

Obrázky 5c, 5d

kúpeľným domom Alžbeta (Kollárov dom). Na základe archívneho výskumu vieme, že vlastná stavba sa realizovala v rokoch 1884 – 1886 (posledné vyúčtovania všetkých stavebných prác Fuldovej firmy v Štubnianskych Tepliciach v hodnote 97 085 zlatých s podpismi starostu Jozefa Chabadu, Ing. Gerstnera, Pavla Križku, Karola Schrödera a ďalšej osoby sú z júla roku 1886²⁰).

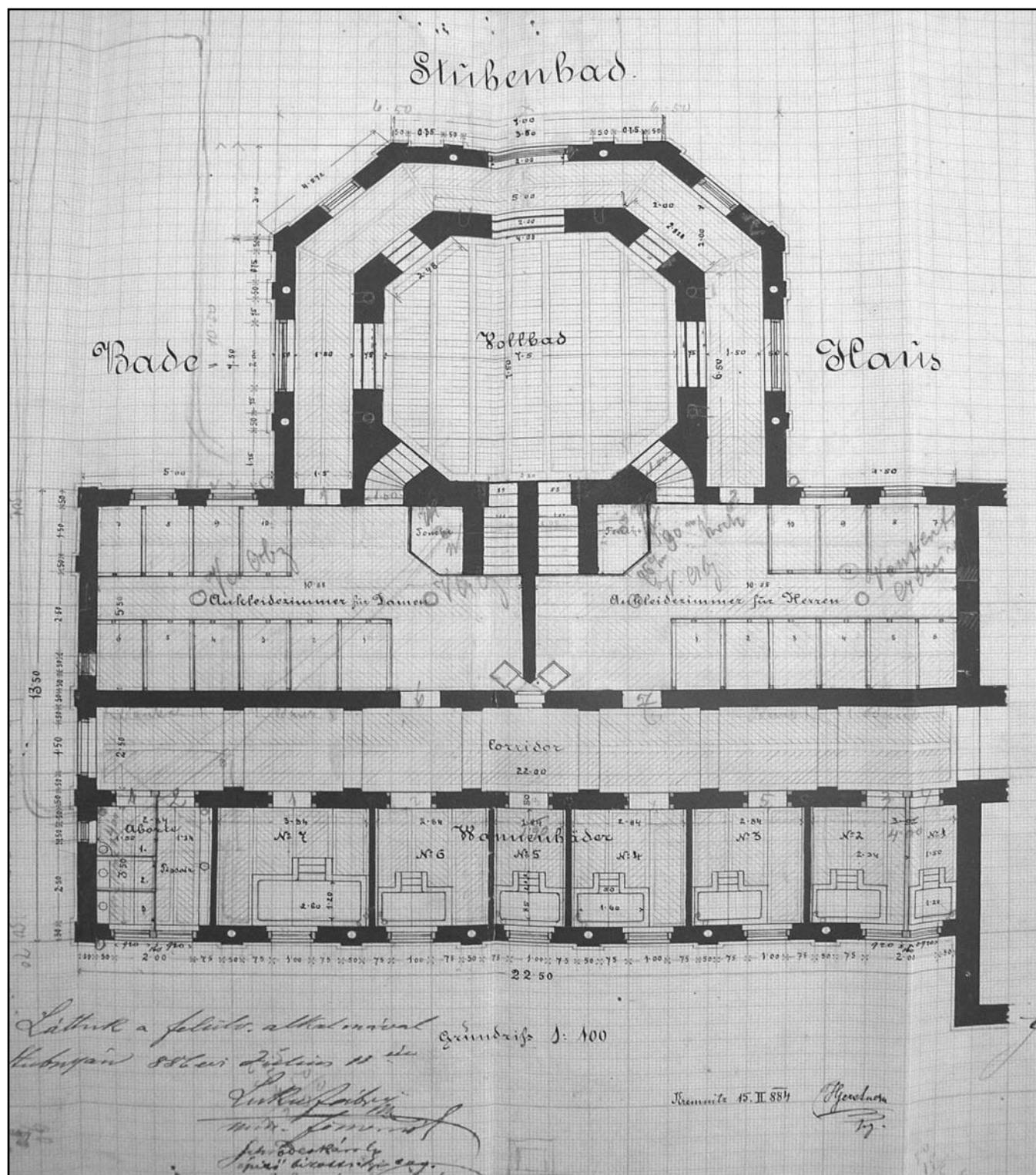
Rokom 1882 je signovaný jeden z dvoch čiastočne zachovaných súborov projektov. Rozsiahlejšie zachovaný, pravdepodobne víťazný súbor Fritza Fuldu, predstavuje impozantne koncipovanú kúpeľnú budovu (**obr. 5a-d**), ktorá sa mala rozprestierať na väčšej parcele, ako sa nakoniec realizovala. Mala byť dvojpodlažná, trojkrídlová, s pôdorysom v tvare U, s predsunutým rizalitom vnútornej strany stredného krídla a s prísne symetricky rozvrhnutými postrannými krídlami (základná schéma sa odvodzovala od východného krídla – dnešný Kollárov dom – s včleneným Zeleným kúpeľom). V

rámci východného krídla bola na jeho južnom konci umiestnená jednopodlažná 3-traktová stavba, v strednom trakte s priebežnou chodbou a na západnej strane s napojením centrálne koncipovaného Zeleného kúpeľa (pôdorys štvorca so skosenými hranami) s obežnou chodbou. Výška obvodových stien bazéna zaklenutého kupolou s vežičkou dosahovala úroveň 2. NP (nadzemného podlažia) krídel. Vo východnom trakte tejto jednopodlažnej stavby boli umiestnené bazény tak, ako to poznáme aj z dnešného stavu. Neorenesančná fasáda s komplikovanými ornamentálnymi motívmi mala byť zosúladená s kovovými prvkami – balkónmi a zábradliami vo vrchole manzardovej strechy predsunutého rizalitu stredného a nároží bočných krídel.

V inom neúplnom projekte (**obr. 6**) od neznámeho staviteľa tohto obdobia máme zachytenú dvojkrídlú dvojpodlažnú stavbu s nárožnými rizalitmi hlavnej budovy, medzi ktorými sa nachádza monumentálne schodisko s pôsobivým stĺporadím nesúcim predsunutú fasádu 2. NP. Za stĺporadím vyniká fasáda s päticou štíhlych polkruhových vstupov. Na 2. NP je fasáda bez okenných otvorov len so štvorokovými štvorcovými obrazcami v duchu rímskeho neoklasicizmu. V rámci bočného krídla je priestor Zeleného bazénu pojednaný ako kruhová nádrž s (liatinovými?) stĺpmi nesúcimi konštrukciu krovu 2. NP bez typického završenia vežičkou.

Jednoznačne možno usúdiť, že nám známy druhý variant zostal bez akejkoľvek odozvy, zatiaľ čo prvý variant z „dielne“ Fritza Fuldu bol aspoň v rámci realizovanej časti – východného krídla – v základ-

ných rysoch rešpektovaný. Budova bola oproti projektu zvýšená o jedno podlažie a inak sa riešilo napojenie na Zelený kúpeľ, ale hmotové riešenie s nárožnými rizalitmi a valbovou strechou, dispozícia s priebežnou stredovou chodbou a s postrannými traktami s hosťovskými izbami, ako aj umiestnenie hlavného schodiska bolo ponechané. Rovnako sa rešpektovali aj plány vlastného Zeleného kúpeľa, ktorých upravený a potom aj realizovaný variant s podpisom Fritza Fuldu z mája roku 1884 máme zachovaný v kremnickom archíve (**obr. 5e-f**). Vo Fuldovom inovovanom nákrese sa zmenili len vstupy do bazéna, členenie okenných otvorov a priestory východného traktu jednopodlažnej stavby zostali bez, inak pôsobivého, svetlíkového osvetlenia, s ktorým sa počítalo na pôvodnom pláne z roku 1882. Výzdoba fasády sa zjednodušila na strohé tektonické členenie s odlišným podlaží ich rastrovaním (prvé dve úrovne pásová

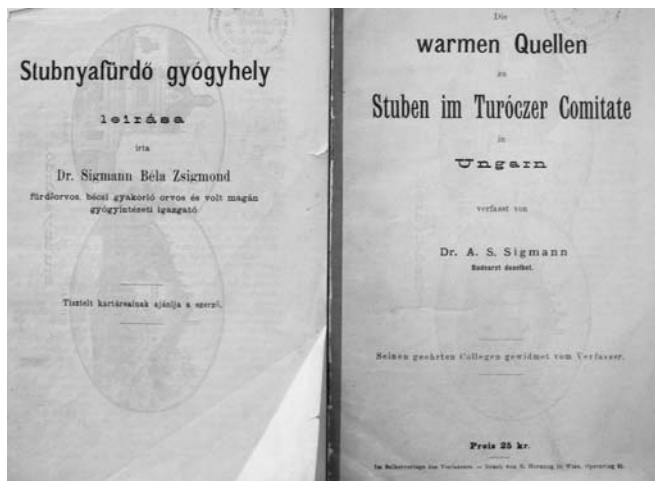
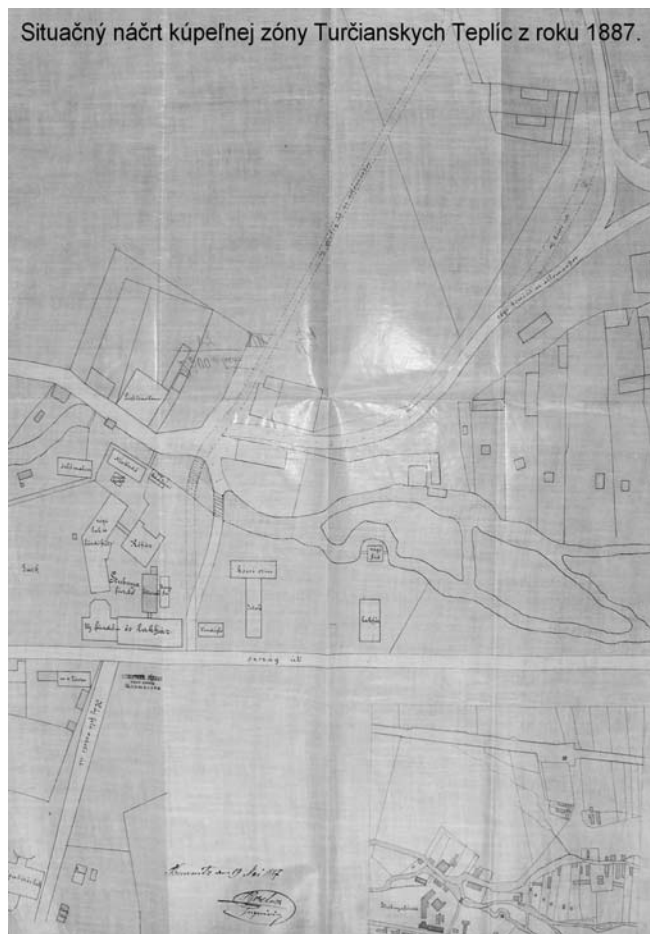
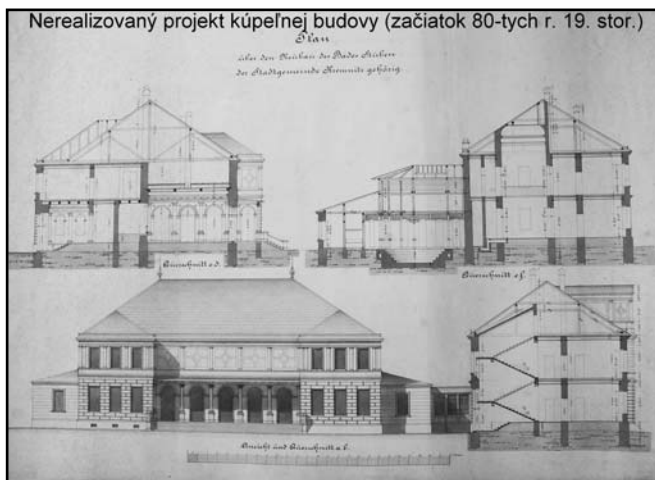
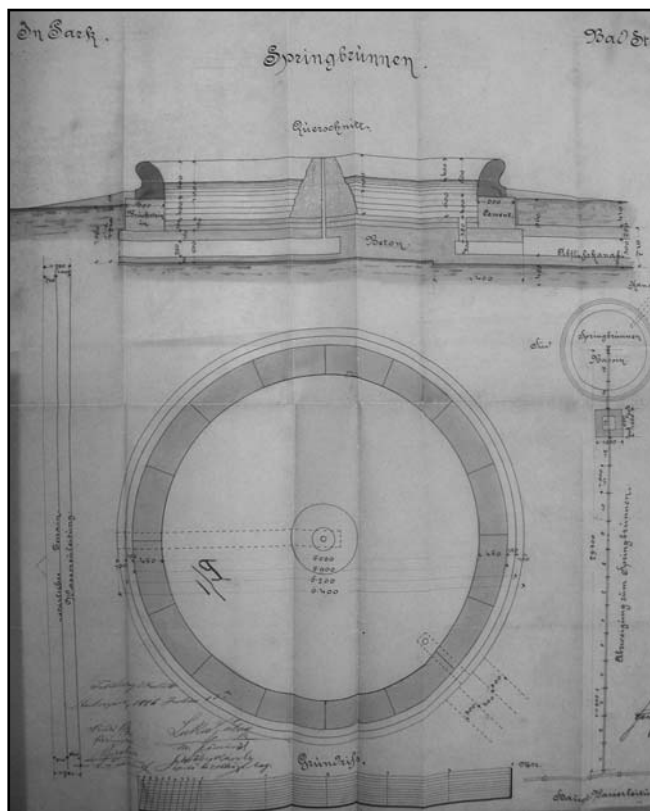
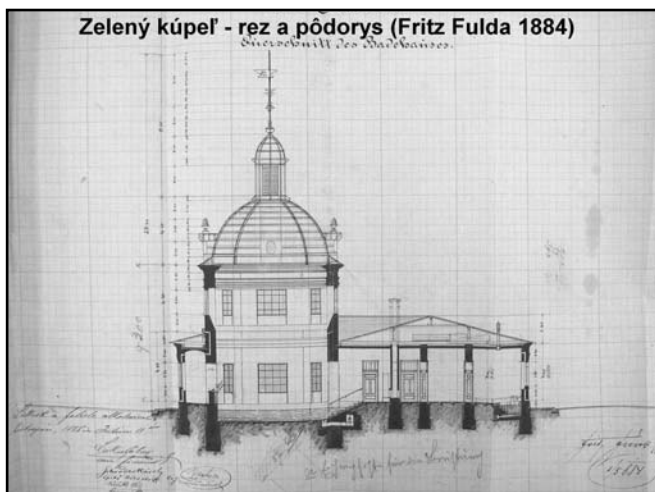
Obrázok 5e

rustika a 3. NP hladká fasáda) a zvýraznením okenných otvorov profilovanými paspartami so suprafenestrami tak, ako to dokumentuje aj rytina z propagačného manuálu dr. Sigmanna vydaná zrejme tesne po prestavbe (obr. 7a-b).²¹

Takže autorom pôvodného (1882) a neskôr modifikovaného plánu kúpeľného domu s bazénom bol Fritz Fulda. Ako stavebný podnikateľ určite zabezpečoval aj projekčné práce a okolo roku 1882 mohol byť v Tepliciach, po úspešných stavbách (dom záhradníka so skleníkom), etablovaným projektantom. Nemožno vy-

lúčiť, že bol vyzvaný mestom, aby ponúkol niekoľko variantov pre stavbu centrálnej budovy kúpeľov i strategického projektu pre ich ďalší chod (ostatné stavby už nevyhovovali dobovému štandardu). Každopádne, dnes existujúci súbor Fuldových plánov sa ocitol aj na propagačných pohľadniciach kúpeľov, čiže bol seriózne prezentovaný aj verejnosti ako príslub budúcej realizácie.

Do roku 1886 stihol stavebný podnikateľ Fulda popri iných projektoch (napr. výstavba obytného domu) vybudovať v kúpeľom parku okrem Malej fontány aj Veľkú fontánu (1885), ktoré dodali celým kúpeľom dô-

Obrázky 5f, 6, 7a, 7b

Obrázky 8, 9a

ležitý punc skutočne oddychového miesta „v lone prírody“ (obr. 8).²²

Celé desaťročie poznačené nebývalým stavebným ruchom, ktoré povznieslo Turčianske Teplice na repre-

zentatívne kúpeľné stredisko, by sme mohli uzavrieť situačným plánom (**obr. 9a-b**)²³ s Gerstnerovým podpisom a dátumom 19. mája 1887. Zachytáva nový stav teplického kúpeľného komplexu s novostavbou kúpeľného domu (č. 1) s pripojenou verandou (č. 4), kuchyňou (č. 5), novostavbou hostinca, s budovou pre vozy s maštalou a so stavebne upravenými ďalšími kúpeľnými objektmi – dom s troma zrkadlami (č. 2), Ľudový kúpeľ (č. 6) a Kamenica (č. 3). Kúpele naďalej predstavovali podstatnú časť mesta, ktoré malo v roku 1890 len 157 stálych obyvateľov,²⁴ čo v sezóne niekoľkonásobne prevyšoval počet hostí.

Trojazyčné propagačné materiály (po r. 1905).

Obrázok 10

Na základe z a c h o v a ných propagačných materiálov od hlavného kúpeľného lekára Dr. Jakobovicsa (**obr. 10**)²⁵, v y d a ných po roku 1906 hneď v troch jazykoch (slovensky, maďarsky a nemecky), sa dočítame, že len kúpeľné domy poskytovali pre hostí 102 izieb pre hostí, ktoré boli aj dvojlôžkové, a „mimo toho dostať ich dosť i v samej obci.“²⁶

Mesto istotne chcelo zúročiť svoje nemalé investície do kúpeľov a okamžite prilákať nových návštevníkov práve na čerstvo dostavaný kúpeľný dom Alžbeta so Zeleným kúpeľom, ktorý sa ocitol na prvej strane propagačného bulletinu od kúpeľného lekára Vojtecha Sigmanna, vydaného asi bezprostredne po dokončení prestavby (**obr. 7a-b**).²⁷

Poznámky:

- 1) KRIŽKO, Pavel. Turčianske, čiže Štubnianske Teplice. In Slovenské pohľady, 1890, s. 375.
- 2) Napríklad štúdia Eduarda Nižňanského vydaná v rámci zborníka k 700. výročiu mesta. NIŽŇANSKÝ, Eduard. Z dejín Turčianskych Teplíc od najstarších čias do roku 1945. In NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). Turčianske Teplice. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1982, s. 39 – 78.
- 3) KRIŽKO, ref. 1, s. 437; Eysker sa neskôr stal aj richtárom.
- 4) KOVÁČIK, Marián. Kúpele Turčianske Teplice a okolie. Bratislava : Čedok, 1970, s. 13.
- 5) LAMOŠ, Teodor.: Sídlný zemepis Kremnice. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1948, s. 109.
- 6) NIŽŇANSKÝ, ref. 2, s. 55.
- 7) NIŽŇANSKÝ, ref. 2, s. 250 – 251.
- 8) Konkrétnejšie plány sa objavujú v roku 1784, v roku 1797 opätovne apeloval kremnický komorský gróf Karol Mitrovský na zastupiteľstvo, aby sa postaralo o rozkvet kúpeľov.

9) S týmito prestavbami môžu súvisieť aj plány mestského stavebného majstra Vogela, ktoré boli ešte koncom 19. storočia uložené v kremnickom mestskom archíve, a ktoré spomína vo svojom liste magistrátu mestský inžinier Gerstner (22. 2. 1883 – uložené v Štátnom archíve Banská Bystrica – pobočka Kremnica /ďalej ŠA Kremnica/, fond Mestský úrad, č. VII/62/1882). Uvádza, že podľa sto rokov starých náčrtov bolo zjavné, že kúpeľný objekt s troma zrkadlami mal viacero prístavieb a dodatočne vybudovaných vykurovacích zariadení. Plány majstra Vogela by tak mohli evidovať stav pred prestavbou na začiatku 19. storočia, keď sa z nesúrodého, postupne vznikajúceho kúpeľného domu stala „jednoliata“ stavba.

10) LAMOŠ, ref. 5, s. 104.

11) LAMOŠ, ref. 5, s. 109.

12) LAMOŠ, ref. 5, s. 109.

13) V ŠOKA Kremnica je deponovaná bohatá agenda týkajúca sa výstavby skleníka a domu záhradníka, ktorú realizoval už spomínaný tešínsky stavebný podnikateľ. Fond: Mestský úrad č. VII/62/1882. K hodnote objektu v pozn. č. 35.

14) V liste inžiniera Gerstnera mestu Kremnica (22. 2. 1883) je charakterizovaná ako kamenná, na severnej strane podpivničená, stavba s francúzskym manzardovým krovom prekrytým šindľom, ktorá má na prízemí 4 malé a 1 veľkú izbu, zaklenutú kuchyňu so špajzou a na poschodí 9 izieb a 3 predizby. Pivnice sú mokré, prístup na poschodie nie je pohodlný a predizby bez denného svetla.

15) Vyberáme z Gerstnerovho listu (22. 2. 1883): na prízemí sú 3 kúpeľné zrkadlá, 14 izieb, 2 kuchyne a 5 špajzi a na poschodí je 19 izieb a 1 komora.

16) To sa dalo vysvetliť existenciou priesakových prameňov, ktoré mohli vyrážať aj na väčšej ploche, ako zaberá vlastný bazén – zrkadlo.

17) Gerstnerov list mestu Kremnica z apríla 1884. ŠOKA Kremnica, fond: Mestský úrad č. VII/62/1882.

18) Gerstnerov list magistrátu z 22. 2. 1883. ŠOKA Kremnica, fond: Mestský úrad č. VII/62/1882.

19) ŠOKA Kremnica, fond: Mestský úrad č. VII/62/1882.

20) ŠOKA Kremnica, fond: Mestský úrad č. VII/62/1882.

21) Repro B. Glocková z fondov ŠOKA v Kremnici.

22) Repro B. Glocková z fondov ŠOKA v Kremnici.

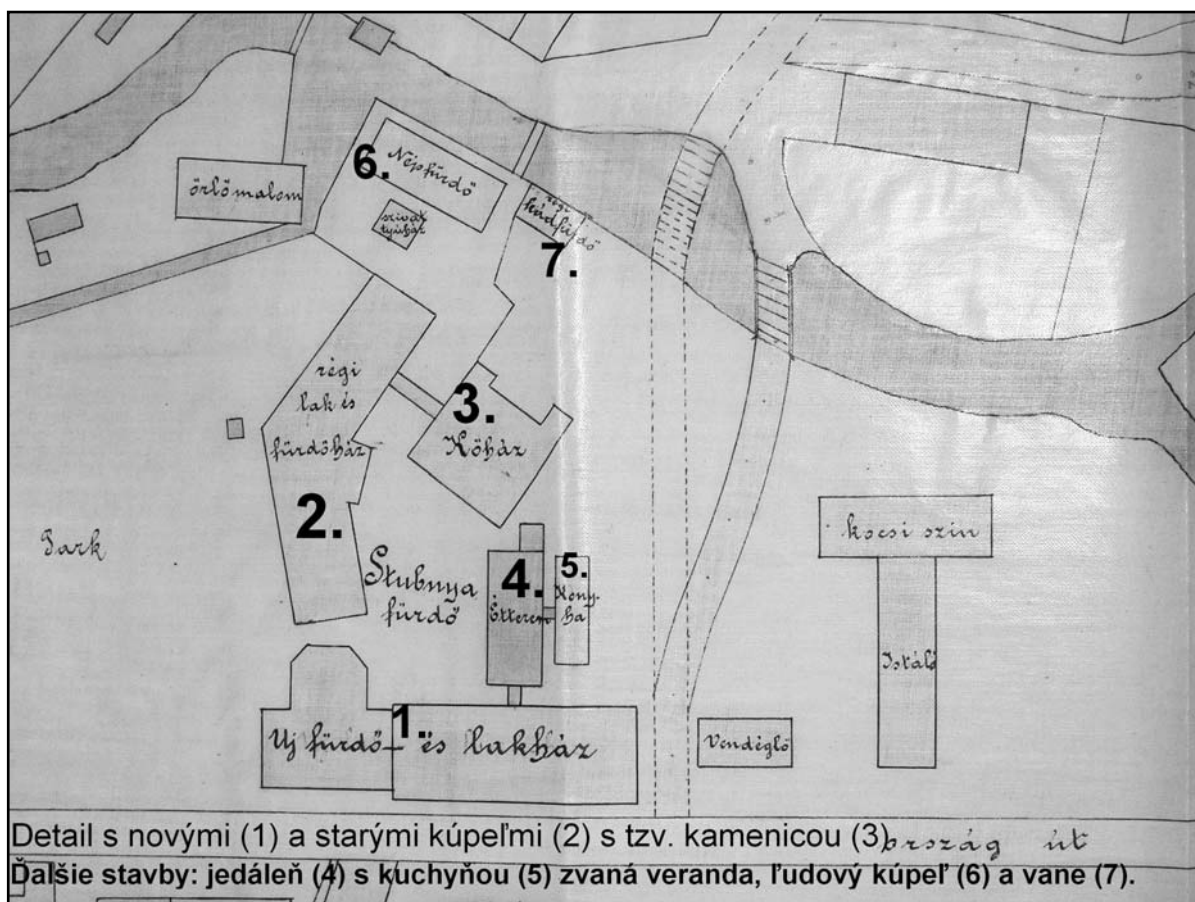
23) Repro B. Glocková z fondov ŠOKA v Kremnici.

24) Nižňanský, E.: c. d., s. 70. Cituje Retrospektívny lexikón obcí Československa I/2, s. 1008 - K roku 1910 sa zvýšil počet obyvateľov na 288.

25) Repro B. Glocková z fondov ŠOKA v Kremnici.

26) Dr. Jakobovics, M.: Štubnianske Teplice – Liečebné kúpele vo vlastnej správe hl. banského mesta Kremnice. Vydané po roku 1906. Materiál je dostupný v ŠOKA Kremnica.

27) Jestvuje v maďarskej a nemeckej verzii vo fondoch ŠOKA v Kremnici.

Obrázok 9b

Kremnický letopis 1/2014*annales cremnicienses*

časopis o dejinách Kremnice a okolia

ročník 13, číslo 1 (jún 2014)

celkovo 25. číslo časopisu, prvých 9 čísel vyšlo pod názvom Kremnický rumaj

vychádza 2-krát do roka, cena 1,50 euro

na vydávanie časopisu sa vzťahujú ustanovenia autorského práva**vydavateľ:** občianske združenie SOS Kremnica – nezisková organizácia venujúca sa histórii a pamiatkam mesta Kremnice a jeho okolia, IČO: 37823671**adresa redakcie:** Štefánikovo námestie 11/21, 967 01 Kremnica, SR**kontakt:** 0915 824 518, danielkianicka@yahoo.com, daniel.kianicka@nbs.sk**redaktor, zostavovateľ, redakčné a grafické spracovanie:** Daniel Haas Kianička**odborná spolupráca:** Magdaléna Kamhalová**fotografie:** , Barbora Glocková, Luboš Kürthy, Daniel Haas Kianička**tlač:** P+M Turany**náklad:** 150 ks**registračné číslo časopisu:** EV 4158/10, ISSN 1336-8133

Ako dobrovoľná nezisková organizácia uvítame akékoľvek **finančné príspevky** na vydávanie časopisu, prispieť môžete priamo v sídle redakcie alebo v malebnom kremnickom medzibráni, kde sa nachádza pobočka VÚB - číslo nášho účtu je 1481324851/0200.